

“Gij hebt mijn ziel beveiligd voor den dood”

*De rol van de zielenslaap in de buiten-verbandkwestie in de Gereformeerde Kerken
(vrijgemaakt) anno 1967*

Scriptie aangeboden aan:
dr. H. van den Belt

Faculteit Geesteswetenschappen, departement Godgeleerdheid
Universiteit Utrecht

Werkstuk ter afsluiting van de Bachelor Godgeleerdheid

Jac. de Groot
0417920
5 december 2011

INHOUDSOPGAVE

1.	Vooraf.....	3
2.	Inleiding	4
3.	ziel en zielenslaap.....	6
3.1	De ziel	6
3.2	De tussentoestand en de zielenslaap	8
4.	De Onsterfelijkheid van de ziel, als leeruitspraak in de Gereformeerde Kerken in Nederland.....	10
4.1	Biografie Antheunis Janse	10
4.2	Situatie van 1920 - 1942	11
4.3	Generale Synode van Sneek 1939 - 1942	12
4.4	Discussie in de jaren '50	13
4.5	D.H.Th. Vollenhoven over de ziel	14
5.	Discussie in de Gereformeerde Kerken in Nederland (vrijgemaakt) tussen 1960 en 1967	16
5.1	Korte biografie dominee Bartus Telder (1897 – 1980)	16
5.2	Inleiding op: B. Telder, Sterven ... en dan?.....	16
5.3	Bespreking: 'Sterven ... en dan?'	17
5.4	Inleiding op: ds. J.R. Wiskerke, Leven tussen sterven en opstanding	20
5.5	Bespreking besluiten Particuliere Synode Zeeland, Noord-Brabant en Limburg 1962.....	21
5.6	Na de Particuliere Synode 1962/1963	22
5.7	Generale Synode Amersfoort-West 1966/1967	23
5.8	Scheuring in de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) in Noord-Brabant	23
6.	De wegen uiteen.....	25
7.	Conclusie.....	27
8.	Bronnenlijst.....	29
8.1	Primaire literatuur	29
8.2	Secundaire literatuur	29
9.	Epiloog	30

1. VOORAF

Na ongeveer twee jaar onderzoek naar de buiten-verbandkwesitie in de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) in 1967 ligt hier het eindresultaat van de studie. Deze studie heeft voor mij een verhelderend licht gebracht op een donkere pagina in de kerkgeschiedenis van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt).

Velen hebben mij regelmatig gevraagd hoe de vorderingen van mijn eindschiptie waren en vaak heb ik moeten toegeven dat het onderzoek stil lag. Ondanks de vele pauzes en blokkades ben ik verheugd met dit eindresultaat.

Hoewel het niet gebruikelijk is om een dankwoord te schrijven bij een eindwerkstuk voor een Bachelor-opleiding Theologie, kan ik het in dit geval niet maken een dankwoord achterwege te laten. Mijn dank gaat allereerst uit naar mijn ouders, die mij, ook in tijden dat het onderzoek stil lag, bleven vragen naar de vorderingen.

Bijzondere dank wil ik vervolgens uiten aan dominee H. de Jong (emeritus-predikant van de Nederlands Gereformeerde Kerk, te Zeist), die mij het enige exemplaar van het feitenrelaas omtrent zijn schorsing als Gereformeerd predikant in Wageningen in bruikleen heeft gegeven en het geduld betracht om het terug te ontvangen.

Ook gaat mijn dank uit naar dr. M.J. Arntzen uit Bilthoven, van wie ik het fiat heb gekregen te citeren uit zijn artikelen in de Correspondentie-bladen van de Vereniging voor Calvinistische Wijsbegeerte.

Verder wil ik drs. ir. Rob Nijhoff dankzeggen voor de vele boeken, die ik van hem heb mogen lenen over de buiten-verbandkwesitie, de ziel, de reformatorische wijsbegeerte, etc. Ook zijn adviezen zijn zeer bruikbaar geweest, waardoor deze scriptie een bijzondere wending heeft mogen ondergaan, van een kerkhistorisch probleempje in de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) tot een finale van een wijsgerig probleem, dat de Gereformeerde Kerken in de 20^e eeuw tweemaal deed scheuren.

Tenslotte wil ik mijn afstudeerdocent dr. H. van den Belt bedanken voor het geduld dat hij heeft gehad in de afgelopen twee jaar, waarin ik meerdere malen heb toegezegd deze scriptie 'op korte termijn' te zullen afronden.

Veenendaal, 5 december 2011
Jac de Groot

2. INLEIDING¹

De jaren zestig van de 20^e eeuw staan bekend als een roerige tijd. Het zijn de jaren van ongekende economische groei in West-Europa en Noord-Amerika. Maar ook is het de tijd van de grote tegenstelling tussen Oost en West, het Communisme en het Kapitalisme. De jaren zestig is een decennium waarin veel gebeurd is: van de Cuba-crisis in 1963 tot de eerste mens op de maan in 1968. De economische welvaart bracht veranderingen met zich mee in de maatschappij. De seksuele revolutie deed haar intrede. Het was de tijd waarin de jeugdculturen opkwamen. De bekendste jeugdcultuur in Nederland vormden wel de provo's in Amsterdam, die naar volledige vrijheid streefden. Vrijheid van lichaam en geest. Leven is meer dan werken en moraal is meer dan wetten.²

In deze tijd werd de kloof tussen twee generaties duidelijk zichtbaar: voor en na de oorlog. De jongeren in de jaren zestig hadden de Tweede Wereldoorlog niet persoonlijk meegemaakt, hun ouders wel. De oudere generatie probeerde te leven zonder al teveel op te vallen. De welvaart ging niet aan hen voorbij, maar ze kennen ook de magere jaren.

De jongeren waren minder, of geheel niet, bekend met magere jaren en kenden enkel de welvaart van de jaren zestig.

Vanaf de jaren zestig wordt ook de ontkerkelijking in Nederland steeds zichtbaarder. Hoewel Nederland rond 1960 al een relatief hoog aantal mensen zonder formele kerkelijke binding kende, zo'n 18%³, kwam de ontkerkelijking in een stroomversnelling terecht. Gerard Dekker schrijft in zijn boek '*Godsdienst en samenleving*' dat ontkerkelijking een complex verschijnsel is.⁴ Dekker stelt dat iedere vorm van een lossere band met de kerk een vorm van ontkerkelijking is. Of dit het opzeggen van het lidmaatschap is, of minder deelnemen aan kerkelijke activiteiten, of het verminderen van het lezen van kerkelijke lectuur.⁵

Ook in de Nederlandse kerken traden in de jaren zestig veranderingen op. De Rooms-Katholieke Kerk ging haar eigen weg in de katholieke wereldkerk en werd van een loyale kerk aan Rome een eigenzinnige dochter. In de, tot dan toe, behoudendere Gereformeerde Kerken in Nederland (synodaal) werd ook meer ruimte gegeven voor andere denkbeelden, waardoor er ruimte kwam voor liturgische en dogmatische veranderingen.

Dat de invloed van de jaren zestig ook de Gereformeerde Kerken in Nederland (vrijgemaakt) niet voorbij ging, blijkt wel uit de strubbelingen, die er ontstonden rondom de zielenslaap (vanaf 1960), de zondagsrust (tot 1969) en de Open Brief (1966 - 1967), waarin een 25-tal predikanten en kerkleden steun betuigden aan de Tehuis-gemeente in Groningen, die samensprekingen begonnen waren met de Gereformeerde Kerken in Nederland (synodaal).

De strubbelingen in de Gereformeerde Kerken in Nederland (vrijgemaakt) in de jaren zestig is een strijd tussen de rekkelijken en de preciezen, waarbij de strijd door de preciezen beslecht wordt op de Generale Synode. Hierdoor kwamen de rekkelijken, de latere Nederlands Gereformeerden buiten het kerkverband te staan. Hiervoor zijn meerdere redenen aan te wijzen.

In deze scriptie staat één van deze redenen centraal. Namelijk, de visie van dominee Bartus Telder op de zielenslaap. Onlosmakelijk verbonden met de zielenslaap is de visie op de verhouding tussen het lichaam en de ziel. Om deze reden begint de historische setting van deze

¹ Voor de inhoud van deze inleiding heb ik deels gebruik gemaakt van mijn paper 'Barsten en weerbarstigheid', die ik in januari 2011 heb geschreven voor het vak 'Godsdienstige veranderingen in Nederland in de 20^e eeuw' bij dr. H. Tieleman.

² Kennedy, J.C., *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig*. Boom, Amsterdam/Meppel 1995, 117.

³ Kennedy, J. *Gelovige Nederlanders vanaf de jaren zestig*, Deel 1 van de serie 'Geloof in Nederland', Waanders Uitgevers/Museum Catharijneconvent Utrecht/Zwolle 2008, 13.

⁴ Dekker, G. *Godsdienst en samenleving*' Kok Kampen 1997, 157.

⁵ Dekker, *Godsdienst en samenleving*, 157 en 159.

scriptie bij de jaren '20 van de vorige eeuw, waarin voor het eerst door Gereformeerde belijders in Nederland getwijfeld werd aan het bestaan van de onsterfelijke ziel.

De vraagstelling voor dit historisch onderzoek luidt als volgt:

Wat is de rol van de leer over de zielenslaap, zoals deze geleerd werd door dominee Bartus Telder, in de scheuring in de Gereformeerde Kerken in Nederland (vrijgemaakt) in 1967?

3. ZIEL EN ZIELENSLAAP

In dit hoofdstuk wordt stilgestaan bij de begrippen, die bepalend zijn voor het verstaan van het onderwerp van deze scriptie. De centrale begrippen die in dit hoofdstuk behandeld worden zijn 'ziel' en 'zielenslaap'.

3.1 DE ZIEL

Het Latijnse woord voor de ziel is 'anima', dit is ook wel te vertalen met levensadem of met geest.⁶ De ziel is datgene wat ons de adem (het leven) geeft. Het Latijnse woord voor een levend wezen is 'animal'.⁷ In de natuurwetenschappen worden die wezens, die door middel van longen of kieuwen ademen animaliae genoemd. Het gaat dan om mensen en dieren. Volgens het bijbelboek Prediker, hoofdstuk 3 vers 21, hebben dieren ook een ziel. In dit vers wordt gesproken over de adem van de mens en de adem van de dieren.

In de oudheid werd uitgegaan van een scheiding tussen het lichaam en de ziel, gedurende het leven een tijdelijke eenheid, die door tussenkomst van de dood verbroken zou worden. De Griekse filosoof Plato (427 – 347 v. Chr.) heeft hiervan reeds melding gemaakt in zijn geschrift *Socrates' verdediging*. Hij stelt hier: "Sterven toch is één van tweeën: of de doode is niets en merkt ook hoegenaamd niets meer, of het is zoals men zegt, dat er verandering en verhuizing plaats vindt met de ziel van hier naar ander oord."⁸ Opvallend is dat er in de Bijbel geen sprake is van een dergelijke scheiding tussen lichaam en ziel. In plaats van een scheiding lijkt er in de Bijbel gesproken te worden over een eenheid tussen lichaam en ziel. Christenen belijden een opstanding van het vlees op de jongste dag. Dit is een tegenstelling met het denken in de oudheid, waar het lichaam gezien werd als een 'last' voor de ziel. De mens is dus een combinatie van geest en lichaam. De kerk onderscheidt zich van het heidens filosofisch denken door een opstanding van het vlees te leren (hiermee wordt een eeuwig leven voor het lichaam voor ogen gesteld), maar tegelijkertijd is er tussen de kerk en het heidens filosofisch denken de overeenkomst dat de ziel van de mens onsterfelijk is.

Met de komst van het Christendom is ook de scheiding van ziel en lichaam na de dood op de achtergrond geraakt, maar het onderscheid tussen lichaam en ziel is niet verdwenen. Het Christendom hangt geen dualistisch concept aan van onsterfelijkheid. Paus Benedictus XVI zegt hierover in zijn boek 'De kern van ons geloof' het volgende: "Tegenover de dualistische conceptie van de onsterfelijkheid, zoals deze blijkt uit het Griekse lichaam-ziel-schema, wil de Bijbelse formule van de onsterfelijkheid door middel van opwekking een volkomen menselijke en dialogische voorstelling van de onsterfelijkheid plaatsen."⁹ Ook het Christendom ziet de ziel als een immaterieel onderdeel van de mens. Toch is er door christenen veel over de ziel geschreven. Enkele voorbeelden van theologen die over de ziel geschreven hebben, staan hieronder. Deze theologen komen uit het hele spectrum van de kerkgeschiedenis, waarna vanaf de Reformatie de focus op Nederland / Noord-west Europa ligt.

Aurelius Augustinus (354-430), die het traktaat '*De immortalitate animae*' (Over de onsterfelijkheid van de ziel) schreef. Hij ziet de ziel en het lichaam als één wezen: de mens. De ziel is onsterfelijk omdat het het subject is van de kennis, die ook onsterfelijk is.

Thomas van Aquino (1225-1274) ziet de ziel als een "complex structure that keeps in check various mental states (such as feelings, thoughts, and sensations), capacities and structures. On this account the soul, while immaterial, is what animates, unifies, and develops the biological functions of the physical body. It's an individual's source of life as well as it's ordering principle".¹⁰

Johannes Calvijn (1509-1564) heeft in zijn *Institutie* niet weinig aandacht besteed aan de ziel. Hij

⁶ Pinkster, H. *Woordenboek Latijn/Nederlands*, Amsterdam University Press 2002, 60.

⁷ Pinkster, *Woordenboek*, 60.

⁸ Platoon, *Socrates' verdediging*, vertaald door dr. A. Rutgers, N.V. Wereldbibliotheek – Amsterdam 1934, 50.

⁹ Benedictus XVI, *De kern van ons geloof*, Lannoo Tielt, 2006, 244.

¹⁰ Meister, C. *Introducing Philosophy of religion*, Routledge London and New York 2009, 191.

heeft in het eerste boek van de *Institutie* heel hoofdstuk 15 aan de menselijke natuur gewijd. De ziel is bij Calvijn het 'onsterfelijke, maar geschapen wezen dat het edelste deel van de mens is'.¹¹ Voorts stelt Calvijn dat de ziel uit twee delen bestaat: het verstand en de wil (*Institutie*, Boek I, H.15.7-8) en dat het de eigenlijke zetel van Gods beeld is (*Institutie*, Boek I, H.15.3).

Wilhelmus a Brakel (1635-1711) zegt in zijn belangrijkste geschrift '*De redelijke godsdienst*' over de ziel het volgende: "Een mens groeit, beweegt zich naar zijn gevoel en plaatselijk, en redeneert, niet ieder door een andere ziel. Maar de redelijke ziel alleen werkt dat alles in de mens, zodat de mens geen drie, noch twee, maar één ziel heeft."¹² De mens is dus in het bezit van een redelijke ziel (de *anima rationalis*). Er zijn nog twee andere soorten ziel, namelijk de *anima vegetativa* (de groeiende ziel) voor de planten en de *anima sensitiva* (de gevoelende ziel) voor de dieren.

Karl Barth (1886-1968) zegt in zijn *Kirchliche Dogmatik* Boek III/2 het volgende: "Die Seele und der Leib des Menschen aber sind der eine Mensch, wie Himmel und Erde als Ganzes ein Kosmos sind. Die Verschiedenheit von Seele und Leib wird durch diese Überlegung nicht geleugnet, wohl aber an ihren Ort gestellt. ... Die Entsprechung besteht darin, daß es auch im Verhältnis von Seele und Leib in unumkehrbarer Ordnung um ein Oberes und um ein Unteres, um ein Belebendes und um ein Belebtes, um ein Raumbeherrschendes und um ein räumlich Beschränktes, um ein Unsichtbares und um ein Sichtbares geht. Wie sollte uns das nicht erinnern an das Verhältnis von Schöpfer und Geschöpf, wie uns ja um ähnlicher Entsprechungen willen auch das Verhältnis von Himmel und Erde an diesen Urgegensatz erinnern muß?"¹³ Barth stelt dus dat de ziel en het lichaam, hoewel ze een andere functie bekleden, toch één mens vormen. Ze zijn als twee tegenstrijdigheden, die elkaar nodig hebben om een geheel te vormen: geen schepper zonder schepsel.

Tenslotte de visie van Klaas Schilder (1890-1952) op de ziel. Hij schrijft in zijn toelichting op de *Heidelbergsche Catechismus* dat de onsterfelijkheid van de ziel onschrijfbaar is. De redenen die hij geeft zijn de volgende: er wordt een oneigenlijke scheiding gemaakt tussen ziel en lichaam, er wordt geen rekening gehouden met de zonde en laat derhalve de geestelijke dood buiten beschouwing en het sluit de opstanding op de jongste dag uit.¹⁴ Tevens stelt Schilder dat als de ziel werkelijk onsterfelijk zou zijn, deze ook ongeschapen zou zijn.¹⁵ De enige manier, aldus Schilder, om over de onsterfelijkheid van de ziel te spreken is als volgt, "dat God, die de menselijke ziel geschapen heeft, niet wil, dat zij weer zal vergaan. De menselijke ziel kan dus wel gedood worden, kan ophouden te bestaan."¹⁶ Schilder stelt daarmee dat de ziel sterfbaar is. Er is een mogelijkheid tot sterven voor de ziel, maar God verhoedt dat de ziel zal sterven. Zou de ziel sterfelijk zijn, dan zou deze sowieso gaan sterven. Het heeft er alle schijn van, dat Schilder dit laatste niet zo bedoelt, omdat hij anders in plaats van 'kan gedood worden' wel geschreven zou hebben 'zal gedood worden.'

Tot zo ver de theologische beschouwingen over de ziel. Het lijkt mij, in het licht van het onderwerp van deze scriptie, verstandig een punt te zetten na de beschouwing van K. Schilder. Duidelijk is wel dat vaak uitgegaan wordt van de onsterfelijkheid van de ziel. Ook is duidelijk dat de ziel zorgt voor het functioneren van de mens.

Kort samengevat betekent het dat de ziel het centrum is van het menselijk leven. Door de ziel is het mogelijk dat de mens leeft. De meningen over de ziel lijken aardig uniform te zijn, echter over de toestand van de ziel nadat het lichaam gestorven is, zijn de meningen in de kerk(geschiedenis) meer verdeeld. Het gaat dan over de tussentoestand waarin de ziel verkeert tussen het sterven en de opstanding van de doden op de jongste dag. Deze tussentoestand wordt in de volgende paragraaf beschreven.

¹¹ Calvijn, J. *Institutie*, vertaald door C.A. de Niet, Den Hertog Houten 2009, Boek 1, 189.

¹² Brakel. W. à. *Redelijke Godsdienst*, De Banier Utrecht 2006, Boek 1, 250.

¹³ Barth, K. *Kirchliche Dogmatik, Buch III/2*, Evangelischer Verlag A.G. Zollikon-Zürich 1948, 441 – 442.

¹⁴ Schilder, K. *Heidelbergsche Catechismus, Deel III*, Oosterbaan & Le Cointre N.V. Goes, 1950, 74.

¹⁵ Schilder, *Heidelbergsche Catechismus III*, 76.

¹⁶ Schilder, *Heidelbergsche Catechismus III*, 76.

3.2 DE TUSSENTOESTAND EN DE ZIELENSLAAP

Zoals hierboven besproken, leert de christelijke Kerk, dat de ziel onsterfelijk is en dat zij op de jongste dag opstaat met het lichaam. Wel is er onduidelijkheid over de toestand van de ziel tussen het sterven en het opstaan. Millard J. Erickson, heeft in zijn boek *'Christian Theology'* een paragraaf gewijd aan de tussentoestand. Een recente Nederlandse dogmatiek van Van Genderen en Velema doet dit niet. Verder staat Erickson bekend als een orthodox theoloog. J.I. Packer zegt over het boek *'Christian Theology'* het volgende: "During the past decade Miljard Erickson's *Christian Theology* has established itself as the most widely used and most generally useful of modern Protestant surveys of Christian truth."

Erickson noemt de tussentoestand een *'significant and problematic'* onderwerp.¹⁷ Uit deze woorden blijkt, dat ook voor Erickson de tussentoestand niet geheel duidelijk is. De tussentoestand is volgens hem een doctrine, die we voorzichtig moeten benaderen.¹⁸ Wel onderscheidt Erickson een tweetal vormen van de tussentoestand. De zogenaamde zielslaap en het vagevuur.

Aangezien het vagevuur enkel een Rooms-Katholiek dogma is, zal het in deze scriptie niet aan bod komen, maar de zielslaap is een meer protestantse visie op de tussentoestand.

Over de zielslaap zegt Erickson het volgende: "This is the idea that the soul, during the period between death and resurrection, repose in a state of unconsciousness".¹⁹

In de tijd van de Reformatie en vlak erna waren het voornamelijk de Anabaptisten en de Socinianen die de leer van de zielslaap aanhingen. Rond 1534 verscheen het boekje *Psychopannychia* van Johannes Calvijn in Orléans.²⁰ Dit was het eerste reformatorische geschrift van Calvijn.²¹ *Psychopannychia* handelt over de tussentoestand. In het eerste voorwoord van dit traktaat schrijft Calvijn aan een vriend wat hij van deze leer van de tussentoestand vindt. Hij noemt het een kanker, die zich door het lichaam heen vreet.²² Calvijn gaat verder met te stellen dat deze leer haar oorsprong bij de Arabieren heeft, die leren dat *'die Seele mit dem Körper stirbt, und daß beide am jüngsten Tag auferstehen.'*²³ Later zou deze leer zijn overgenomen door Paus Johannes XXII en verder verspreid door de Anabaptisten. Voor Calvijn is dit de verklaring hoe het denken over de zielslaap in het Christendom is binnengekomen. Tot nog toe heb ik geen andere verklaringen gevonden, wat voor mij een reden is deze verklaring over te nemen. In de hoofdtekst gaat Calvijn in op redenen waarom de ziel onsterfelijk is. Hij stelt onder andere dat dit het geval is, omdat de mens naar Gods beeld en gelijkenis is geschapen. De ziel heeft een andere oorsprong dan het menselijk lichaam, de ziel is afkomstig uit de mond van God.²⁴

Tegenwoordig treft men de leer betreffende de zielslaap nog aan bij de Zevende-dags Adventisten en de Jehova's Getuigen (die hun oorsprong bij de Zevende-dags Adventisten hebben).

De Zevende-dags Adventisten leren dat bij de dood niet alleen het lichaam sterft, maar dat de hele mens sterft. Tussen het sterven en ontwaken ligt een periode van onbewustzijn.²⁵

De idee voor de zielslaap is ontstaan, doordat de Bijbel regelmatig de dood vergelijkt met een diepe slaap. Een letterlijk verstaan van deze vergelijking heeft geleid tot de idee van de zielslaap. Als reden kan worden aangevoerd dat de doden niets weten (Pred. 9:5). Zij leven niet meer en leiden dus ook niet ergens anders een bewust bestaan.²⁶ Vervolgens stelt men dat Lazarus na zijn opstanding geen verhalen vertelde over de hemel of de hel, omdat het niet in de Bijbel vermeld staat. Een nogal zwak argument, omdat bijvoorbeeld ook niet alle woorden en verhalen van Jezus opgeschreven zullen zijn. Johannes schrijft aan het eind van zijn Evangelie dat

¹⁷ Erickson, M.J. *Christian Theology*, Baker Books Grand Rapids 2000, 1179.

¹⁸ Erickson, *Christian Th.*, 1179.

¹⁹ Erickson, *Christian Th.*, 1181 – 1182.

²⁰ Hwang, J.U., *Der junge Calvin und Seine Psychopannychia*, Peter Lang Frankfurt am Main 1991, 20.

²¹ Balke, W. *Calvijn en de Bijbel*, Uitgeverij Kok Kampen 2003, 327.

²² Calvijn, J., *Psychopannychia*, pagina II en III. Als bijlage opgenomen in: Schwendemann, W., *Leib und Seele bei Calvin*, Calwer Verlag Stuttgart 1996.

²³ Idem.

²⁴ Calvijn, *Psychopannychia*, 5.

²⁵ Kole, I.A. (red.), *Kerken, sekten en wereldgodsdiensten*, Groen Heerenveen 2001, 174 – 175.

²⁶ Wachttorengenootschap, *Wat leert de Bijbel echt?* Wachtturm-Gesellschaft Selters/Taunus 2006, 70.

Jezus nog meer wonderen en tekenen heeft gedaan, maar dat deze niet opgeschreven zijn, omdat alle boeken van de wereld er de ruimte niet voor zouden hebben (Johannes 21:25). Het is mijns inziens niet mogelijk om te stellen dat iets niet waar, omdat het niet opgetekend staat.

Erickson haalt een wat meer filosofisch argument uit de kast om de zielenslaap uit te leggen. Hij stelt, dat geloof aan zielenslaap vaak samengaat met het geloof dat de mens niet uit ziel en lichaam bestaat, maar slechts uit één component. Als het lichaam ophoudt met functioneren, houdt de ziel ook op met functioneren. "Nothing survives physical death."²⁷

De leer over de zielenslaap is als volgt kort samen te vatten: na de dood vindt er geen scheiding van lichaam en ziel plaats. De ziel wordt niet terstond bij haar Heer in de hemel opgenomen, maar sterft mee met het lichaam en wacht in het graf op de dag dat Jezus terugkomt. In de zielenslaap sterft de ziel mee met het lichaam.

In het volgende hoofdstuk wordt ingegaan op de discussie, die vanaf de jaren '20 tot '50 van de vorige eeuw speelde in de Gereformeerde Kerken in Nederland en later ook de Gereformeerde Kerken in Nederland (vrijgemaakt).

²⁷ Erickson, M.J. *Christian Theology*, Baker Books Grand Rapids 2000, 1182.

4. DE ONSTERFELIJKHEID VAN DE ZIEL, ALS LEERUITSPRAAK IN DE GEREFORMEERDE KERKEN IN NEDERLAND

In dit hoofdstuk wordt stilgestaan bij de voorgeschiedenis in de Gereformeerde Kerken in Nederland betreffende de discussie over de onsterfelijkheid van de ziel. Voordat de Generale Synode van de (ongedeelde) Gereformeerde Kerken in Nederland in 1942 tot een leeruitspraak over de onsterfelijkheid van de ziel kwam, was er reeds zo'n twintig jaar discussie over dit onderwerp. De discussie rond dit onderwerp heeft deels geleid tot de scheuring in 1944, waaruit de Gereformeerde Kerken in Nederland (vrijgemaakt) ontstonden.

In eerste instantie hingen de Gereformeerden de leer van Calvijn aan en werd de ziel als onsterfelijk gezien, hoewel er reeds in de 19^e eeuw kritische opmerkingen werden geplaatst door Abraham Kuyper. Hij schreef in 1870 het traktaat 'De leer der Onsterfelijkheid en de Staatsschool'. Hier verwoordde hij dat de onsterfelijkheid van de ziel onschriftuurlijk is, "om de onware scheiding die ze maakt tussen ziel en lichaam, en de loochening die er onmiddellijk uit voortvloeit van de „wederopstanding des vleses". Ze is onschriftuurlijk. Omdat ze het feit der zonde, en dus den geestelijken dood buiten beschouwing laat."²⁸

Met de oprichting van de Vereniging voor Calvinistische Wijsbegeerte aan de Vrije Universiteit van Amsterdam, door H. Dooyeweerd en D.H.Th. Vollenhoven in 1926,²⁹ kwam er meer discussie over de leerstellingen van de Gereformeerde Kerken in Nederland.

Discussies rondom het interpreteren van de Bijbel waren enkele jaren eerder al opgekomen met de kwestie rondom ds. J.G. Geelkerken. Hij liet de mogelijkheid open, dat in Genesis 3 sprake was van een mythische inkleding van de geschiedenis, wat in 1926 leidde tot zijn schorsing en een scheuring in de Gereformeerde Kerken in Nederland, waaruit de Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband ontstonden.³⁰

De discussie rondom de ziel speelde nog in de jaren '50 van de vorige eeuw, hoewel er reeds een leeruitspraak van de Generale Synode had plaatsgevonden.

4.1 BIOGRAFIE ANTHEUNIS JANSE

In 1890 werd Janse in Oostkapelle geboren. Hij was afkomstig uit een gezin waarbij zijn vader lid was van de Nederlands Hervormde Kerk en zijn moeder van de Gereformeerde Kerk.³¹ Door toedoen van zijn kinderloze oom, Adriaan de Visser kreeg hij de gelegenheid vanaf zijn zeventiende jaar onderwijs te ontvangen, om daarmee onderwijzer te worden.³² Vanaf zijn 20^e werd hij onderwijzer in Biggekerke (Zeeland). Echter, naast zijn baan als onderwijzer, vervulde hij nog andere functies. Zijn biograaf, J. van der Walt, somt een aantal op: "Behalve onderwyser en sekretaris van die skoolkommissie, was hy ook Sondagskoolonderwyser, voorsitter van die jongelingsvereniging, sekretaris van die anti-revolutionêre kieskollege en nog veel meer."³³ Janse moest, aldus Van der Walt, "in die breë samelewing dien."³⁴ Door het bekleden van deze verschillende functies naast zijn onderwijzerschap was hij actief op meerdere gebieden in de samenleving. Een reden waarom het gewenst was, dat een onderwijzer in de brede samenleving van een dorp diende, lijkt te zijn dat een onderwijzer één van de weinige mensen in het dorp was met een studie. Een onderwijzer werd nog wel eens bij de notabelen gerekend, samen met de dominee, dokter en de notaris. Naast onderwijzer, was Janse ook publicist. Hij heeft in zijn leven

²⁸ Schilder, prof. dr. K., *Heidelbergsche Catechismus, deel III*, Oosterbaan en Le Cointre N.V. Goes 1950, 70.

²⁹ Harinck, dr. G., *Christelijke Encyclopedie I*, Kok Kampen 2005, 273.

³⁰ Harinck, *Christelijke Encyclopedie I*, 608.

³¹ Walt, J. van der, *Antheunis Janse van Biggekerke*, Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys, Potchefstroom 1989, 4.

³² Van der Walt, *Antheunis Janse*, 4.

³³ Van der Walt, *Antheunis Janse*, 5.

³⁴ Van der Walt, *Antheunis Janse*, 5.

dan ook veel geschreven, onder andere een tiental boeken, ook tal van kleine brochures, meer dan 500 tijdschriftartikelen en vele ongepubliceerde lezingen, toespraken brieven en dagboeken.³⁵ Hij had met veel mensen contact, waaronder in de jaren 20 met D.H.Th. Vollenhoven en K. Schilder. Vanaf de jaren '40 schrijft Janse minder, voornamelijk wegens ziekte. In 1942 verhuisde Janse op last van de Duitse bezetter naar Breda, waar hij kwam te wonen in de garage van ds. B. Telder (met wie hij in 1932 reeds een korte briefwisseling had over de eeuwigheid, JdG).³⁶ Tot aan zijn dood in 1960 bleef Janse in Breda wonen.

4.2 SITUATIE VAN 1920 - 1942

In het jaar 1923 schreef Antheunis Janse (1890 – 1960), schoolmeester te Biggekerke, enkele artikelen over de “levende ziel” in het *Paedagogisch Tijdschrift voor het Christelijk onderwijs*.³⁷ Voorafgaand aan dit artikel vond een korte briefwisseling plaats tussen Janse en D.H.Th. Vollenhoven. Deze briefwisseling werd echter onderbroken doordat Vollenhoven op zondagmorgen 14 januari 1923 door overwerktheid en geestelijke uitputting op de kansel ineen zakte.³⁸ De eerste nog handgeschreven brief (latere brieven zijn getypte brieven) van Janse dateert van 1 november 1922. In deze brief komt ook al de term ‘levende ziel’ voor. Janse schrijft hier: “Maar wij zijn levende ziel = bezielde lichaam en dan „ van de aarde” als zoodanig „stof en asch”, niet enkel ons lichaam (Körper).³⁹ Op 8 november 1922 schrijft Janse een uitvoeriger brief aan Vollenhoven, waarin hij aanvangt met de mededeling dat hij Vollenhoven niet van zijn werk wilde houden (Vollenhoven had gereageerd op het schrijven van 1 november 1922), maar in de brief van 8 november 1922 gaat Janse dieper in op zijn gedachten over de levende ziel. In de brief van 8 november stelt Janse dat het organisme (hier wordt bedoeld op het menselijk lichaam) één geheel moet zijn: bezielde lichaam.⁴⁰ Doordat er sprake is van één organisme, is “de ziel neergedaald in de sfeer van het tijdelijke en in onlosmakelijk verband met het stoffelijke.”⁴¹ Vervolgens stelt hij: “Zij kan dan niet als eeuwig en niet als op zichzelf bestaand worden beschouwd – ook niet als substantie incompleta – maar lichaam is dan op te vatten als feitelijke mensch zooals men kan zien en ziel is dan dezelfde feitelijke mensch zooals we hem door innerlijke aanschouwing kennen bij onszelf en ook bij anderen door analogie.”⁴² Eén van de bijbelse funderingen voor de mening van Janse is het woord van God in Genesis 3:19: “Stof zijt gij.” Waarna hij schrijft, dat tijdens de opstanding er geen lichamen uit de graven zullen komen, maar mensen.⁴³

Anthony Tol schrijft in zijn proefschrift ‘Philosophy in the making’, dat Janse zijn publicaties over de levende ziel voortzette, zonder Vollenhoven hierin te raadplegen.⁴⁴ Tol geeft hier mee aan, dat de mening van Vollenhoven voor Janse doorslaggevend was voor een publicatie. Echter, doordat Vollenhoven ziek werd en niet meer kon werken, kon Janse hem niet meer om raad vragen. De kwestie van de levende ziel was voor Janse een dusdanige urgentie, dat hij besloten heeft het te publiceren zonder de opinie van Vollenhoven.

Na deze briefwisseling tussen Janse en Vollenhoven is er bij Janse weinig te vinden over de onsterfelijkheid van de ziel. Wel is er een op 28 november 1932 gedateerde brief aan dominee B. Telder te Breda, waarin Janse uitvoerig schrijft over het sterven en het eeuwige leven. Ook hierin schrijft hij dat in de dood het lichaam en de ziel verenigd zijn. Deze brief schrijft hij naar

³⁵ Van der Walt, *Antheunis Janse*, 13

³⁶ Van der Walt, *Antheunis Janse*, 23.

³⁷ Janse, A., *Om „de levende ziel”* Oosterbaan & Le Cointre N.V. Goes 1940?, 3.

³⁸ Tol, A., *Philosophy in the making*, Dordt College Press Sioux Center 2010, 235.

³⁹ Brief van A. Janse aan D.H.Th. Vollenhoven, gedateerd op 1 november 1922, pagina 3. Te vinden in het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme in Amsterdam, in het archief van D.H.Th. Vollenhoven, doos 4. Alles uit de brieven wordt letterlijk overgenomen, ook wanneer er bepaalde tekens gebruikt worden, in plaats van woorden.

⁴⁰ Brief van A. Janse aan D.H.Th. Vollenhoven, gedateerd op 8 november 1922, pagina 3. Te vinden in het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme in Amsterdam, in het archief van D.H.Th. Vollenhoven, doos 4.

⁴¹ Brief Janse, 8 november, pagina 4.

⁴² Brief Janse, 8 november, pagina 4.

⁴³ Brief Janse, 8 november, pagina 10.

⁴⁴ Tol, *Philosophy*, 236.

aanleiding van een vraag van dominee Telder over wat er gebeurt bij de lichamelijke dood.⁴⁵ Op 2 december 1932 schrijft Telder zijn antwoord op de brief van Janse. Telder waardeert in zijn antwoord datgene wat Janse hem heeft toegestuurd, niet alleen een lezing, maar ook nog een brief.⁴⁶ Telder heeft hierbij wel enkele vragen aan Janse gesteld, maar uit het betoog van de brief blijkt

In zijn boek *'Om de levende ziel'*, dat vermoedelijk eind jaren '30 of begin jaren '40 verscheen, stelt Janse, dat er geen Grieks filosofisch spreken in de Bijbel voorkomt, dus dat er geen sprake kan zijn van een sterfelijk lichaam en een onsterfelijke ziel..⁴⁷ Dit spreken over de ziel overheerst de gedachte van de traditionele leer over de ziel, welke niet hetzelfde is als de leer van de kerk. Omdat het dualistisch spreken over de ziel, als geestelijke substantie bij het lichaam, niet in de Bijbel voorkomt, kan Janse niets anders doen dan dit spreken afwijzen.⁴⁸ Janse vindt de voorstelling dat de ziel de 'eigenlijke' persoon is en het lichaam slechts een omhulsel te gemakkelijk. Sterven is niet alleen het scheiden van de ziel en het lichaam. Volgens Janse gaat sterven in de Bijbel verder: de mens keert tot stof weer, dat wat God als mens leven deed, ontbindt zich.⁴⁹ Het sterven is het verbreken van een eenheid van de persoon, zoals een gebroken vaas in zekere zin ook nog een eenheid is.⁵⁰ Zelfs gaat Janse nog een stap verder en neemt de begrafenis van dr. A. Kuyper als voorbeeld. Hij stelt: "Is dr. Kuyper niet werkelijk begraven, dan is onze Heere ook niet begraven, dan was het slechts een „stoffelijk overschot". En dan is Hij nooit uit het graf opgestaan, want Hij was er nooit in geweest."⁵¹ Janse komt hier met een als-dan verklaring. Mensen, die geloven dat de ziel van Kuyper niet met Kuyper begraven is, zouden ook moeten geloven dat de ziel van Jezus niet met Jezus begraven is, maar bij de Vader in de hemel was. Het lijkt erop dat Janse hiermee wil stellen, dat mensen die dit geloven, geen echte christenen kunnen zijn. Janse houdt er wel aan vast dat de ziel noodzakelijk is om een persoon te zijn. Zonder ziel is er geen persoon. Volgens Janse kan de ziel van Jezus niet naar de hemel zijn gegaan, omdat Hij dan niet als persoon kon neerdalen in de hel. Vaak wordt, aldus Janse, door de mensen het persoonsbegrip als ondeelbaar opgevat.⁵² Dat de menselijke persoon wel deelbaar is, blijkt uit de geschiedenis van Paulus, waarin hij lichamenlijk op aarde was, maar ook opgetrokken werd tot in de derde hemel.⁵³

4.3 GENERALE SYNODE VAN SNEEK 1939 - 1942

Dat de kwestie over de onsterfelijkheid van de ziel breder speelde, dan alleen in de kringen van de Calvinistische wijsbegeerte, blijkt onder andere uit de korte briefwisseling tussen Janse en dominee Telder, maar ook uit het feit dat deze kwestie vanaf 1936 op de Generale Synodes van de Gereformeerde Kerken ter sprake kwam.

De Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland te Sneek heeft in 1942 een leeruitspraak betreffende de onsterfelijkheid van de ziel gedaan. Nadat in 1942 de in eerder synodes benoemde commissies hun rapporten hadden ingediend, kwam op woensdag 3 juni 1942 de synode bijeen in een vergadering in Utrecht, waarin de kwestie over de onsterfelijkheid van de ziel besproken werd.

⁴⁵ Brief van A. Janse aan B. Telder, gedateerd op 28 november 1932, pagina 3. Te vinden in het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme in Amsterdam, in het archief van A. Janse, doos 19.

⁴⁶ Brief van B. Telder aan A. Janse, gedateerd op 2 december 1932, pagina 1. Te vinden in het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme in Amsterdam, in het archief van A. Janse, doos 19.

⁴⁷ Janse, *Levende ziel*, 31.

⁴⁸ Janse, *Levende ziel*, 58.

⁴⁹ Janse, *Levende ziel*, 63.

⁵⁰ Janse, *Levende ziel*, 64.

⁵¹ Janse, *Levende ziel*, 63.

⁵² Janse, *Levende ziel*, 63.

⁵³ Janse, *Levende ziel*, 64.

Namens de aangestelde commissie, die zich over het leerstuk van de onsterfelijkheid van de ziel boog, voerde dominee P.C. de Bruyn het woord.⁵⁴ Tijdens de bespreking van dit rapport kwam een drietal amendementen naar voren.⁵⁵ Allereerst van dr. W.A. van Es. Hij wilde in het rapport de toevoeging, dat de leer van de onsterfelijkheid van de ziel al van oudsher in de christelijke kerk geleerd is. Het tweede amendement kwam van ds. Popma (er waren meerdere Popma's actief in Gereformeerde kringen in die dagen, derhalve kan ik geen uitspraak doen welke Popma hier aanwezig was), die uitgesproken wilde hebben "dat de ziel des menschen, ofschoon [op voor ons ondoorgrondelijke wijze] met het lichaam een eenheid vormende, nochtans van het lichaam dermate onderscheiden is, dat zij daarvan kan worden afgescheiden en afzonderlijk bestaan."⁵⁶ Ten derde wilde dominee Douma (ook waren er meerdere Douma's actief in het Gereformeerde leven in de jaren '30 en '40, ook hierover kan ik geen uitsluitel geven welke Douma precies het was), dat er in het rapport de Schriftbewijzen werden opgenomen.

Na de amendementen verklaarde de synode zich achter de conclusies van de Commissie met betrekking tot de onsterfelijkheid van de ziel.⁵⁷ Dit was het voorlopige besluit van de synode. Het definitieve besluit werd genomen op maandag 8 juni 1942, nadat alle leergeschillen op de synode behandeld waren.

De tekst van het synodebesluit staat in Artikel 682 en deze luidt als volgt: *"Aangaande de onsterfelijkheid der ziel: 1) dat, naar Schrift en belijdenis, bij het sterven van den mensch zijn lichaam wederkeert tot stof, maar zijn ziel, hetzij in de gemeenschap met Christus zaligheid genietend, hetzij in rampzaligheid lijdend, voortbestaat, totdat zij op den jongsten dag, wanneer de dooden zullen opstaan, wederom met haar lichaam vereenigd wordt, en de geloovigen naar ziel en lichaam eeuwige zaligheid zullen ontvangen, de ongeloovigen daarentegen naar ziel en lichaam zullen worden overgegeven tot een voortbestaan in eeuwige rampzaligheid, welke waarheid vanouds ook wordt uitgedrukt in de leer van de onsterfelijkheid der ziel; 2) dat daarom moet gehandhaafd worden, dat de ziel des menschen, ofschoon op wonderbare wijze met het lichaam een eenheid vormende, nochtans iets eigens is, en van het lichaam dermate onderscheiden, dat zij daarvan kan worden afgescheiden en afzonderlijk bestaan."*⁵⁸

Dit besluit van de Generale Synode in 1942 is later in 1960 door dominee B. Telder gebruikt als bindend opgelegde leeruitspraak, waarmee hij het oneens was. Immers, reeds in 1932 had Telder contact met Janse, die deze leer over de onsterfelijkheid van de ziel ook afwees. De mening van dominee Telder lijkt in grote mate gefundeerd op het gedachtegoed van Janse. Tevens woonde Janse vanaf 1942 in Breda en deelde de woning met Telder, maar dit hoeft geen garantie te zijn voor beïnvloeding.

Alvorens in te gaan op de mening van Telder betreffende de ziel, wil ik hierbij kort ingaan op de discussie in de Correspondentie-bladen van de Vereniging voor Calvinistische Wijsbegeerte, die van april 1957 tot december 1958 gaande was tussen M.J. Arntzen en J.H. Koopmans.

4.4 DISCUSSIE IN DE JAREN '50

In april 1957 wordt de publieke discussie over de ziel weer geopend door dr. M.J. Arntzen (1912), destijds Gereformeerd predikant te 's-Gravendeel. Hij schrijft in de Correspondentie-bladen van de Vereniging voor Calvinistische Wijsbegeerte een artikel over de tussenstaat. Dit gebeurt naar aanleiding van een brochure over het vagevuur, van de hand van dr. R.J. van der Meulen in de serie 'Reformatie Stemmen' van de Willem de Zwijgerstichting.⁵⁹ In dit artikel, gepubliceerd in april 1957, betracht Arntzen nog enige voorzichtigheid door te stellen: "Wij gaan wel het veiligst door met de catechismus te zeggen, dat onze ziel terstond bij Christus, haar Hoofd zal zijn

⁵⁴ Gereformeerde Kerken in Nederland, *Acta van de voortgezette Generale Synode van Sneek 1939*, Drukkerij J.H. Kok N.V. Kampen 1943, 90.

⁵⁵ Gereformeerde Kerken, *Acta 1939*, 90.

⁵⁶ Gereformeerde Kerken, *Acta 1939*, 90.

⁵⁷ Gereformeerde Kerken, *Acta 1939*, 91.

⁵⁸ Gereformeerde Kerken, *Acta 1939*, 97.

⁵⁹ Arntzen, M.J. in: *Correspondentie-bladen van de Vereniging voor Calvinistische Wijsbegeerte*, Copieerinstelling M.R. v.d. Berg Kampen, april 1957, 1.

na het sterven, (zie Filippenzen 1:23) en dat na de jongste dag ook ons lichaam weer met onze ziel verenigd en aan het heerlijk lichaam van Christus gelijkvormig zal wezen”.⁶⁰

In december 1957 volgde een volgend artikel in hetzelfde tijdschrift. Deze keer van de hand van J.H. Koopmans. Hij vindt de conclusie van Arntzen in april 1957 aanvechtbaar, omdat 1) “de Heidelbergse Catechismus hierbij allerlei zeer duidelijke uitspraken van de Heilige Schrift voorbij ziet; 2) zich beroept op Bijbelgedeelten die wel een zeer dubieuze steun geven aan de geponeerde voorstelling van zaken.”⁶¹ Verder stelt Koopmans dat “de terminologie van Zondag 22 doorgaans verstaan wordt in dichotomische zin, waarbij lichaam en ziel niet als twee onderscheidbare, maar zelfs werkelijk scheidbare en later weer verenigbare grootheden zelfstandig tegenover elkaar staan.”⁶² Koopmans ziet dit als een heidense gedachtengang. In de Bijbel staat, volgens hem, dat de hele mens moet sterven en dat er geen enkel deel van de mens onsterfelijk is en eeuwig blijft voortbestaan. In zijn conclusie schrijft Koopmans dat er slechts op één manier sprake is van een ‘met Christus zijn’ als iemand gestorven is. Deze manier is dat God de in Christus gestorvene in zijn doodsslaap vasthoudt.⁶³

In april 1958 volgde het antwoord van Arntzen op het in december 1957 gepubliceerde artikel van Koopmans. Het belangrijkste argument in dit artikel is dat Christus bij Zijn sterven terstond het paradijs binnenging en dat dit dan ook voor zijn volgelingen zal gelden.⁶⁴

Tenslotte verschijnt in december 1958 nog een artikel van de hand van Koopmans. Ditmaal gaat hij niet in op het artikel van Arntzen, maar gaat hij verder met zijn beargumentering over de sterfelijkheid van de ziel en de tussentoestand. In dit artikel stelt Koopmans dat het gaat om het eten van de levensboom, die eerst in het Paradijs stond, maar waarvan door de zondeval, niet meer gegeten mocht worden. Jezus Christus is de levensboom, die in het paradijs stond, voor hen die Hem willen geloven. Koopmans schrijft over het paradijs en de levensboom het volgende: “Het enige essentiële en geoorloofde vergelijkingspunt met het hof van Eden (in het O.T. door de Septuaginta op diverse plaatsen “paradijs Gods” genoemd) is de boom des levens. Met Adam uitgestoten opdat wij dáárvan niet zouden eten en, zelfs zonder geloof, eeuwig zouden leven, werd Christus de levensboom voor wie in Hem gelooft. Waar Christus als overwinnaar van de dood en als schenker van het nieuwe leven zich speciaal als zodanig wenst te manifesteren, is het paradijs.”⁶⁵

Daar waar Christus is en waar Hij aanbeden wordt, daar is volgens Koopmans het paradijs. Er is geen andere plek waar het paradijs zich op dit moment bevindt. De mogelijkheid van een gestorven gelovige, die op dit moment in het paradijs zit, is daarmee ook uitgesloten.

4.5 D.H.TH. VOLLENHOVEN OVER DE ZIEL

Hierboven is reeds de naam van dr. D.H.Th. Vollenhoven genoemd, als ‘springplank’ voor de publicaties van Janse. Zonder de mening van Vollenhoven liet Janse zijn gedachten niet publiceren.

In 1963 gaf Vollenhoven in Zuid-Afrika een 48-tal gastcolleges wijsbegeerte aan drie verschillende universiteiten.⁶⁶ Tijdens deze gastcolleges werd ook aandacht geschonken aan de ziel. Het college, gehouden op woensdag 28 augustus 1963 in Potchefstroom, gaat over de psychologie en de antropologie. Eén van de stromingen, die Vollenhoven aan de orde stelt, is de

⁶⁰ Arntzen, M.J. in: *Correspondentie-bladen* april 1957, 4.

⁶¹ Koopmans, J.H. in: *Correspondentie-bladen van de Vereniging voor Calvinistische Wijsbegeerte*, Copiëerinrichting M.R. v.d. Berg Kampen, december 1957, 1.

⁶² Koopmans, J.H., *Correspondentie-bladen*, december 1957, 1.

⁶³ Koopmans, J.H., *Correspondentie-bladen*, december 1957, 4.

⁶⁴ Arntzen, M.J. in: *Correspondentie-bladen van de Vereniging voor Calvinistische Wijsbegeerte*, Copiëerinrichting v.d. Berg Kampen, april 1958, 2.

⁶⁵ Koopmans, J.H. *Correspondentie-bladen van de Vereniging voor Calvinistische Wijsbegeerte*, Copiëerinrichting v.d. Berg Kampen, december 1958, 5.

⁶⁶ Bril, dr. K.A. en Nijhoff, drs. ir. R.A., *D.H.Th. Vollenhoven, Gastcolleges Wijsbegeerte. Erfenis voor het heden*, De Zaak Haes Amstelveen 2011, 7.

laat-aristotelische, de semi-mystiek (begin 4e eeuw voor Christus).⁶⁷ In deze richting wordt uitgegaan van het lichaam dat materieel en potentieel is. Er zitten mogelijkheden in het lichaam, maar die moeten ontplooid worden en deze ontplooiing geschiedt door middel van de psychè. Vollenhoven vraagt in dit college of deze richting wel verantwoord is vanuit de Heilige Schrift.⁶⁸ Vollenhoven stelt dat veel Bijbelteksten waarin over de ziel gesproken wordt, zijn verknoeid, doordat men niet diep genoeg doordringt in de grondbetekenis van de tekst, zoals die gehoord/gelezen werd door de oosterling.⁶⁹ Vollenhovens conclusie is, dat er wel gesproken moet worden over de mens naar lichaam en ziel, maar dat het niet in twee stukken gesneden moet worden. De mens is een totaliteit.⁷⁰

⁶⁷ Bril & Nijhoff, *Vollenhoven*, 243.

⁶⁸ Bril & Nijhoff, *Vollenhoven*, 244.

⁶⁹ Bril & Nijhoff, *Vollenhoven*, 246.

⁷⁰ Bril & Nijhoff, *Vollenhoven*, 247.

5. DISCUSSIE IN DE GEREFORMEERDE KERKEN IN NEDERLAND (VRIJGEMAAKT) TUSSEN 1960 EN 1967

In het vorige hoofdstuk vond de beschrijving plaats van de discussie omtrent de ziel in de Gereformeerde Kerken in Nederland, die een aanleiding zijn geweest voor het boek 'Sterven ... en dan?' van ds. B. Telder. In dit hoofdstuk wordt de gang van zaken beschreven rondom het boek van dominee Telder, die in 1967 tot het vertrek van dominee Telder naar de Nederlands Gereformeerde Kerken heeft geleid.

5.1 KORTE BIOGRAFIE DOMINEE BARTUS TELDER (1897 – 1980)⁷¹

Op 8 januari 1897 werd Bartus Telder in Amsterdam geboren. Hij was aanvankelijk onderwijzer, maar begon in 1920 aan een studie theologie aan de Vrije Universiteit van Amsterdam. In 1925 behaalde hij zijn kandidaatsdiploma en werd hij beroepen als predikant van de Gereformeerde Kerk in Vianen. Drie jaar later (in 1928) nam hij een beroep naar de Gereformeerde Kerk in Breda aan, waar hij tot aan zijn emeritaat in 1962 predikant gebleven is. In april 1944 weigerde hij medewerking te verlenen aan de synode, door een brief omtrent de schorsing van dr. K. Schilder in de gemeente niet voor te lezen en niet te bidden voor een voorspoedige schorsing, hoewel door de kerkenraad besloten was dit wel te doen.⁷² Hij werd hierom afgezet, want hij had een besluit van de kerkenraad naast zich neer gelegd en een klein gedeelte van de gemeente volgde hem. Zij sloten zich aan bij de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt). Op 31 december 1961 ging Telder met emeritaat, maar bleef wel actief. Onder andere schreef hij boeken als '*Sterven ... en dan?*' en '*Sterven ... waarom?*' Deze publicaties leidden tot onvrede binnen de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt). Als gevolg van deze onvrede ging hij na de Generale Synode in 1967 over naar de Nederlands Gereformeerde Kerken. Op 27 augustus 1980 overleed hij te Bilthoven.

5.2 INLEIDING OP: B. TELDER, STERVEN ... EN DAN?

Ds. B. Telder heeft zijn boek in vier delen ingedeeld:

Deel A is een omgewerkte lezing, welke hij in het najaar van 1958 voor een interkerkelijke kring gehouden heeft.

Deel B bespreekt een aantal Schriftplaatsen uit het Oude en het Nieuwe Testament, die een tussentoestand van een zalig hemelleven niet of nauwelijks steunen. Dit deel is ook, volgens Telder zelf het hoofddeel van zijn boek.⁷³

In deel C gaat Telder in op bedenkingen en kritische opmerkingen, die aangaande zijn standpunt over de tussentoestand heeft gehoord of gelezen.

Deel D gaat over de hellevernedering en is een herdruk van een reeks artikelen die in 1936 in het Gereformeerde weekblad 'Pro Ecclesia' verschenen zijn. Wel zijn deze artikelen enigszins gewijzigd.

In het Woord vooraf, waaruit deze indeling van het boek van Telder gehaald is, laat hij al weten wat zijn standpunt inzake de tussentoestand is. Hij staat niet achter de gedachte, dat er na de dood al sprake is van een zalig hemelleven. Later in deze scriptie volgt een precieze verwoording van het standpunt van Telder.

Dat de schrijver aan het begin van het boek al zijn standpunt weergeeft, is in dit verband logisch. Immers, door de lezing die hij in het najaar van 1958 heeft gehouden, was binnen de

⁷¹ De biografie is geschreven aan de hand van gegevens van het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands protestantisme aan de Vrije Universiteit van Amsterdam:

www.hdc.vu.nl/nl/Images/235%20Telder%20B_tcm99-137179.pdf

⁷² Staalduine, Th.J.S. van, *Om de lijn der Afscheiding*, Uitgeverij Groen Heerenveen, 2004, 333 - 334

⁷³ Telder, B., *Sterven ... en dan?* J.H. Kok N.V. Kampen, 1960, 5-6.

Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) zijn standpunt al bekend en hoefde het ook geen verrassing voor de lezer te zijn. De uitkomst van het boek stond vanaf de eerste pagina al vast. Ook wordt er in dit boek ingegaan op de kritiek die Telder te horen heeft gekregen naar aanleiding van zijn standpunt. In die zin is dit boek ook een antwoord op die kritiek.⁷⁴

5.3 BESPREKING: 'STERVEN ... EN DAN?'

Het boek begint met de vraag of hetgeen in de kerk geleerd wordt naar de Schrift is.⁷⁵ Hij verwijst hierbij naar de Joden in Beréa in de tijd van Paulus, die nakeken of datgene wat Paulus verkondigde in overeenstemming met de Schriften was. Ook in de Gereformeerde Kerken moet die vraag gesteld worden. Rond 1940 waren een aantal verschillen in de Gereformeerde Kerken aan het licht gekomen, die door sommigen gezien werden als leergeschillen. Eén van die punten ging over de onsterfelijkheid van de ziel. In 1942 heeft de Generale Synode van de Gereformeerde Kerken hierover een leeruitspraak gedaan. Deze uitspraak hield in dat de ziel inderdaad onsterfelijk is en dat deze na het sterven in Christus de zaligheid geniet, of dat het in rampzaligheid lijdend, voortbestaat.⁷⁶

Naar aanleiding van deze uitspraak stelt Telder de vraag of deze synode-uitspraak recht doet aan de Schrift. Zijn antwoord is overduidelijk: Nee. Want in de Schrift wordt slechts tweemaal over onsterfelijkheid gesproken, en beide keren gaat het niet over de ziel.⁷⁷ Ook Abraham Kuypers had dit reeds geconstateerd in 1870. Schilder schrijft in zijn boek *'Heidelbergsche Catechismus'* deze woorden van Kuypers op: "Slaan we de Schrift op, dan vinden we het woord onsterfelijkheid slechts *tweemaal* gebezigd, en geen dier beide keeren in den zin van onsterfelijkheid der ziel."⁷⁸

Op dit onderwerp wil Telder echter niet ingaan, maar zijn centrale vraag voor het boek wordt: "*Gaan de kinderen Gods, wanneer zij sterven, naar de hemel?*"⁷⁹

Om deze vraag te bespreken, sla ik een analyse van het eerste deel over en richt ik mij hier op de hoofdlijn van Telders betoog, door een bespreking van deel B en C te geven. De reden waarom juist deze gedeelten aan bod komen, ligt in het boek van Telder zelf. Hij geeft in het 'woord vooraf' aan dat deel B het belangrijkste en omvangrijkste deel van het boek is en in deel C geeft hij zijn weerwoord tegen kritiek van voornamelijk ds. Douwe van Dijk.⁸⁰

Zoals hierboven al gesteld, staat Telder geen zalig hemelleven voor tussen het sterven van de mens en de dag des oordeels. Zelf beperkt hij de te behandelen schriftgedeelten al, door te schrijven dat hij alleen die schriftgedeelten behandelt, die er op wijzen dat er vanaf het sterven geen tussentoestand is. Telder stelt dat deze Schriftplaatsen voldoende zijn om duidelijk te maken, dat "de doden, die in de Here gestorven zijn, slapen nu in het stof der aarde; zij genieten niet als "zielen" een voorlopige zaligheid in de hemel, maar rusten in hun graven totdat ze de stem van de Zoon des mensen zullen horen en zullen opstaan, onvergankelijk en onsterfelijk, ten eeuwig en eeuwig leven."⁸¹

Vanuit Genesis 3:19 stelt Telder dat de hele mens sterft en dat de hele mens in het graf gaat en tot stof vergaat. Volgens hem zijn dit gedachten, die in de hele Schrift weerkeren.⁸² Nergens, aldus Telder, lezen we van een deel van de mens, dat van nature onsterfelijk zou zijn en dan ook bij het sterven aan het oordeel des doods ontsnapt.⁸³

De bijbelverzen die hij hierna behandelt, noemt hij slechts, maar een uitleg waarom deze niet

⁷⁴ Telder, *Sterven*, 6.

⁷⁵ Telder, *Sterven*, 7.

⁷⁶ Telder, *Sterven*, 9.

⁷⁷ Telder, *Sterven*, 10.

⁷⁸ Schilder, K. *Heidelbergsche Catechismus, Deel III*, Oosterbaan & Le Cointre N.V. Goes, 1950, 74.

⁷⁹ Telder, *Sterven*, 11.

⁸⁰ Telder, *Sterven*, 6.

⁸¹ Telder, *Sterven*, 45.

⁸² Telder, *Sterven*, 47.

⁸³ Telder, *Sterven*, 47.

wijzen op een hemelse heerlijkheid blijft achterwege.⁸⁴ Bij de uitleg van Psalm 73:24 wordt dit wel weer gedaan, waarschijnlijk omdat dit vers geliefd lijkt te zijn in rouwadvertenties, omdat de term ‘opgenomen in heerlijkheid’ veel in rouwbrieven en overlijdensberichten aangetroffen wordt.⁸⁵ Telder meent dat dit vers ongelukkig vertaald is en dat heerlijkheid beter vertaald kan worden met ‘in ere herstellen’, zoals dat gedaan is in de Petrus Canisius-vertaling.⁸⁶ De redenatie hierbij is, dat de dichter dan nog een gelukkige toekomst op aarde heeft. Asaf verwacht dat de Here hem op aarde in ere herstelt.⁸⁷ Ook met betrekking tot Prediker 9:5 stelt Telder dat er geen tussentoestand is. De woorden ‘de doden weten niets’ betekenen dat er geen bewustzijn is.⁸⁸ Het laatste Schriftgedeelte uit het Oude Testament dat aan de orde komt is Daniël 12:13. Dit vers luidt als volgt: Maar gij, ga het einde tegen, en gij zult rusten en opstaan tot uw bestemming aan het einde der dagen (Vertaling NBG 1951). Over dit vers stelt Telder: “Het is, alsof de HERE zeggen wil – “Gij, oude Daniël, ga maar rustig slapen! Laat u maar in de grafstede neerleggen! Ik zal over uw graf waken! Ook al ligt gij in het stof des doods, voor Mij blijft gij leven. En op mijn tijd zal Ik u weer wakker maken. Dan zult ge mogen opstaan tot uw bestemming.”⁸⁹ Dit laatste vers is tot nog toe de sterkste troef in handen van Telder. Hier, in dit vers, wordt immers gesproken over rusten en over opstaan aan het eind der dagen. De mens rust dus in het graf.

Vervolgens gaat Telder verder met een bespreking van de Schriftgedeelten uit het Nieuwe Testament. Maar, alvorens hij daaraan begint, stelt hij dat er tussen het Oude en het Nieuwe Testament geen tegenspraak is. Zijn uitgangspunt is het geloofsoordeel dat Oude en Nieuwe Testament een eenheid vormen,⁹⁰ maar dat er hoogstens sprake is van een accentverschil.⁹¹

De eerste tekst die hij behandelt, is Mattheüs 12:40, waarin staat dat de Zoon des mensen in het hart der aarde is. Jezus verhaalt hier over Zijn verblijf in het graf. Telder zegt het zo: “Tussen sterven en opstanding is de mens Christus Jezus in de staat des doods, de sjeool, “in het hart der aarde” geweest. Niet maar zijn lichaam, maar de Zoon des mensen zelf. Hij was toen bij de doden. En door zijn opstanding uit de doden heeft Hij verklaard Gods Zoon te zijn, in kracht (Rom 1:4). De HERE heeft zijn ziel (d.i. Hem Zelf) niet aan de sjeool overgelaten, en Hem in het graf voor ontbinding bewaard.”⁹² God heeft, aldus Telder, over Christus gewaakt, om de continuïteit van zijn voortbestaan te garanderen. Op de derde dag heeft God Christus de macht gegeven het leven weer op te nemen.⁹³

Vanzelfsprekend komt ook de gelijkenis van de rijke man en de arme Lazarus in Lukas 16:19-31 aan bod. Hij wijst er daarbij op dat Christus het doet voorkomen alsof dit direct na het sterven zou plaatsvinden. “De zogenaamde tussentoestand tussen het sterven en de opstanding, de tijd dat de doden in de graven zijn, is in deze zinnebeeldige beschrijving geheel buiten beschouwing gebleven.”⁹⁴ Jezus zou in deze gelijkenis ook niet de werkelijkheid geschetst hebben, maar een dichtertelijke tekening hebben gemaakt, die voor de mensen in die tijd direct goed verstaan werd.⁹⁵

Het kruiswoord van Jezus tegen één van de twee misdadigers ‘heden zult gij met Mij in het paradijs zijn’ legt Telder zo uit, dat deze man begreep dat het niet om de dag zelf ging. Deze misdadiger begreep, dat wanneer het Koninkrijk zou komen, hij ook van de levensboom mocht

⁸⁴ Andere Schriftplaatsen die behandeld worden zijn: Genesis 49:18, 1 Samuel 28, Job 21:21, Psalm 16:10-11.

⁸⁵ Telder, *Sterven*, 59.

⁸⁶ Telder, *Sterven*, 59.

⁸⁷ Telder, *Sterven*, 60.

⁸⁸ Telder, *Sterven*, 60.

⁸⁹ Telder, *Sterven*, 66.

⁹⁰ Telder, *Sterven*, 68.

⁹¹ Telder, *Sterven*, 68.

⁹² Telder, *Sterven*, 69.

⁹³ Telder, *Sterven*, 69.

⁹⁴ Telder, *Sterven*, 72.

⁹⁵ Telder, *Sterven*, 73.

eten.⁹⁶ Dit is echter geen vondst van Telder zelf, maar hij haalt het uit een artikel van dr. J.H. Koopmans, getiteld: Bijbel, tussentoestand en theologie.⁹⁷

Een andere sleuteltekst voor Telder is 2 Timotheüs 4:7. Hierin kijkt de apostel Paulus naar de toekomst, naar de heerlijkheid met Christus.⁹⁸ Telder merkt op dat Paulus zijn dienaar hier niet troost met een hemelse heerlijkheid direct na het sterven, maar “zijn blik is op de dag van Christus’ wederkomst gericht.”⁹⁹

De laatste tekst die, ik hier vanuit het boek van Telder aanhaal is 1 Petrus 4:11. Telder gaat bij dit vers in op het gebruik van de belijdenisgeschriften. Het voorbeeld dat hij gebruikt, is Vraag 57 uit de Heidelbergse Catechismus:

Vraag: Welke troost geeft u de opstanding van het vlees?

Antwoord: Dat niet alleen mijn ziel na dit leven terstond tot haar Hoofd Christus opgenomen zal worden, maar dat ook dit mijn vlees, door de kracht van Christus opgewekt, weer met mijn ziel verenigd en aan het verheerlijkt lichaam van Christus gelijkvormig zal worden.¹⁰⁰

Tevens stelt hij dat de Bijbel geen wetenschappelijk boek is, waaraan wij een antropologie kunnen ontlenuen.¹⁰¹ Hij betreurt het echter, dat de kerk in de belijdenisgeschriften zich niet altijd van deze mening gedistantieerd heeft. Zo hebben, aldus Telder, ook de Gereformeerde Kerken in 1942 gedaan, door een leeruitspraak betreffende de onsterfelijkheid van de ziel, aan de hand van Vraag 57 bindend op te leggen aan ambtsdragers.¹⁰²

In het derde deel van ‘*Sterven ... en dan*’ gaat Telder in op kritische op- en aanmerkingen aan de hand van verschillende publicaties over het onderwerp van de tussentoestand. De kritiek kwam op gang naar aanleiding van een artikel in een plaatselijk kerkblad, met de titel: ‘*Broertje is nu in de hemel.*’¹⁰³ In dit artikel stelt Telder dat het gestorven broertje niet in de hemel is (hoe troostrijk het ook mag klinken), maar dat zij “*mogen rusten van hun arbeid; ze zijn tot hun vaders verzameld; ze zijn neergelegd in het stof des doods; ze slapen in het stof der aarde; ze zijn bij de doden.*”¹⁰⁴

Eén van de eerste reacties op dit artikel kwam van ds. D. van Dijk in het Gereformeerd Kerkblad van Groningen, Friesland en Drenthe van 14 en 21 juni 1958.¹⁰⁵ Deze reactie bevatte drie kritiekpunten:

Ten eerste wijst Van Dijk erop dat Calvijn in zijn commentaar over Psalm 16 had geschreven, dat de psalmist van deze psalm niet een vernietiging, maar een voleinding van zijn gemeenschap met God tegemoet gaat.¹⁰⁶ Volgens Van Dijk wordt de inhoud van de Psalm verarmd door een langer leven op aarde te verlangen.¹⁰⁷ Van Dijk vervolgt zijn betoog, dat Telder zich vergist, omdat in het Oude Testament het licht van de openbaring nog niet ten volle scheen, zoals het wel gebeurde in het Nieuwe Testament. Met andere woorden: de psalmist kon nog niet zien op de tussentoestand, omdat Christus nog niet gekomen was. Als grond hiervoor haalt Van Dijk de Hemelvaart van Christus aan, en het visioen van Stefanus, dat hij Christus in zijn menselijke natuur gezien heeft, in de hemel.¹⁰⁸ Als tweede punt haalt Van Dijk Filippenzen 1:23 aan, waarin Paulus zegt, dat hij ernaar verlangt om heen te gaan en met Christus te zijn, omdat dat verreweg het beste is.¹⁰⁹

⁹⁶ Telder, *Sterven*, 76-77.

⁹⁷ Popma, prof. dr. K.J. (eind red.), *Correspondentie-bladen van de Vereniging voor Calvinistische Wijsbegeerte*, Copiëerinrichting v.d Berg Kampen, december 1958, 2-9 (citaat Telder treft men aan op pagina 5).

⁹⁸ Telder, *Sterven*, 94.

⁹⁹ Telder, *Sterven*, 95.

¹⁰⁰ Gereformeerd Kerkboek, Jongbloed Heerenveen 2006, 601.

¹⁰¹ Telder, *Sterven*, 100.

¹⁰² Telder, *Sterven*, 101.

¹⁰³ Kerkblad van de Gereformeerde Kerk van Breda, op 3 mei 1958.

¹⁰⁴ Telder, *Sterven*, 125.

¹⁰⁵ Voor weergave van de tekst van dit artikel baseer ik mij geheel op datgene wat ds. Telder in zijn boek heeft geschreven.

¹⁰⁶ Telder, *Sterven*, 128.

¹⁰⁷ Telder, *Sterven*, 129.

¹⁰⁸ Handelingen 7:55-56.

¹⁰⁹ Telder, *Sterven*, 130.

Ten derde zegt Van Dijk, over de gelijkenis uit Lukas 16, over de rijke man en de arme Lazarus, het volgende: “*De Heiland laat hier zien, dat aardse grootheid en rijkdom niet bewijst, dat men een kind van God en een erfgenaam des levens is, terwijl armoede en ellende niet behoeven te betekenen, dat men voorwerp van Gods toorn en verwerping is. Maar de Heiland zal om dit te bewijzen geen fantasieën gebruiken. Daarmee zou zulk een gelijkenis zijn bewijskracht verliezen.*”¹¹⁰ Van Dijk zegt daarmee, dat een gelijkenis herkenbare waarheidselementen bevat, om de lezer/hoorder duidelijk te maken hoe het Koninkrijk van God in elkaar zit. Tenslotte haalt Van Dijk Openbaringen 6:9 aan, waarin de zielen van de martelaren tot God roepen om hun bloed te wreken.

In oktober 1958 schreef Van Dijk nogmaals een artikel als weerwoord tegen Telder, die in het Bredase kerkblad op 5 oktober 1958 een artikel had geschreven met de vraag of de gelovigen direct zalig worden na hun sterven. Hierin wordt gesteld, dat dit niet het geval is, maar dat dit bij de wederkomst van Christus zal gebeuren. De kern van deze redenering ligt in Vraag 52 van de Heidelbergse Catechismus.¹¹¹ Volgens Telder spreekt hieruit, dat de zaligheid bij Christus pas na het Laatste Oordeel zal plaatsvinden.

Van Dijk gaat hier tegenin door te schrijven, dat het in deze vraag niet gaat om de heerlijkheid, maar om de troost van de wederkomst. Het is volgens hem dan ook volkomen logisch, dat er niet gesproken wordt over de doden direct na hun sterven.¹¹²

Hierop wordt door Telder uiteindelijk een niet gepubliceerde brief geschreven aan zijn collega Van Dijk, waarin hij nog duidelijker zijn standpunt nog een keer uitlegt. De brief eindigt met de stellingname dat het bij de leergeschillen van 1942 niet alleen ging om de “veronderstelde wedergeboorte” en “zelfonderzoek” en “pluriformiteit der kerk” (dit waren voor de Vrijgemaakt Gereformeerden de belangrijkste punten voor de Vrijmaking in 1944), maar dat het ook ging over de onsterfelijkheid van de ziel.¹¹³ Dit laatste is voor Telder persoonlijk een punt geweest om te scheiden van de Gereformeerde Kerken in Nederland.

5.4 INLEIDING OP: DS. J.R. WISKERKE, LEVEN TUSSEN STERVEN EN OPSTANDING

Het boek ‘*Léven tussen sterven en opstanding*’ is geschreven naar aanleiding van de besluiten, die op de Particuliere Synode van Zeeland, Noord-Brabant en Limburg op 20 december 1962 genomen zijn¹¹⁴ (twee jaar na het verschijnen van het boek ‘*Sterven ... en dan?*’). Wiskerke schrijft dat dit boekje een toelichting is op die besluiten. Met de titel ‘*Léven tussen sterven en opstanding*’ is het onderwerp reeds gegeven.¹¹⁵ Vanuit de titel blijkt al dat het standpunt van dominee B. Telder omtrent de tussentoestand verworpen is. Ook blijkt uit de titel dat Wiskerke zich in de besluiten van de Particuliere Synode kon vinden.

Het overgrote deel van het boek bestaat uit het uitleggen van Bijbelgedeelten, om daarmee het ongelijk van Telder te funderen. In deze bespreking wil ik mij richten op de besluiten van bovengenoemde Particuliere Synode, die vanaf pagina 240 in dit boek integraal zijn opgenomen.

¹¹⁰ Telder, *Sterven*, 131.

¹¹¹ V. Welke troost schenkt u de wederkomst van Christus om te oordelen de levenden en de doden?
A. Dat ik in alle droefheid en vervolging met opgeheven hoofd juist Hem als Rechter uit de hemel verwacht, die Zich eerst om mij voor Gods rechterstoel gesteld en heel de vloek van mij weggenomen heeft. Hij zal dan al zijn en mijn vijanden aan de eeuwige ondergang overgeven, maar mij met alle uitverkorenen tot Zich nemen in de hemelse blijdschap en heerlijkheid. (Gereformeerd Kerkboek, Jongbloed Heerenveen, 2006, p. 599).

¹¹² Telder, p. 136

¹¹³ Telder, p. 144

¹¹⁴ Wiskerke, J.R. *Léven tussen sterven en opstanding*, Oosterbaan & Le Cointre N.V. Goes, 1963, p. 5

¹¹⁵ Wiskerke, p. 6

5.5 BESPREKING BESLUITEN PARTICULIERE SYNODE ZEELAND, NOORD-BRABANT EN LIMBURG 1962

In mei 1962 zijn een drietal bezwaren ingebracht tegen boek van dominee Telder. Deze bezwaren waren afkomstig van de Gereformeerde Kerken van Bedum, Hoogeveen en 's-Hertogenbosch. Dat Bedum en Hoogeveen hun bezwaren indienden bij de Particuliere Synode van Zeeland, Noord-Brabant en Limburg, komt doordat dominee Telder als predikant verbonden was geweest aan Breda, dat onder deze Particuliere Synode valt. De bezwaren van de twee eerstgenoemde kerken waren dezelfde en luiden:¹¹⁶

- A. De vergadering wordt verzocht om vast te stellen, dat éérs ds. B. Telder in zijn boek "Sterven ... en dan" en dat vervolgens de kerkeraad van Breda in de met de kerkeraden der gemeenten te Hoogeveen en te Bedum gevoerde correspondentie n.a.v. de zojuist genoemde publicatie, gewichtige oorzaken van nadenken hebben gegeven terzake van hun confessionele trouw;
- B. Tot handhaving en bewaring van de eenheid en zuiverheid der leer ds. B. Telder te examineren naar het ondertekeningsformulier en ook bij de kerkeraad van de Gereformeerde Kerk te Breda nader onderzoek te doen overeenkomstig artikel 54 K.O.¹¹⁷
- C. Uit te spreken, dat het bedenken en gevoelen van ds. B. Telder en van de raad te Breda tegen antwoord 57a H.C.¹¹⁸ als in strijd met Schrift en belijdenis dient te worden afgewezen, en dat onze vergadering zich geroepen weet om met ds. Telder en met de kerkeraad van Breda dienovereenkomstig te handelen.

De kerkenraad van 's-Hertogenbosch had het volgende bezwaar ingediend: "Een bezwaarschrift van de raad der Gereformeerde Kerk te 's-Hertogenbosch d.d. 14-5-'62, behelzende het verzoek om tot bewaring van de eenheid en zuiverheid der leer van ds. B. Telder te eisen nadere verklaring van zijn gevoelen, met name over de eerste zinsnede van antwoord 57 van de Heidelbergse Catechismus."¹¹⁹

Aan de hand van het boek van Telder constateert de Particuliere Synode dat hij "zulk een voorstelling van de slaap des doods voorstaat, dat z.i. bij de gelovigen, die wel in Christus ontslapen zijn, maar die thans nog niet zijn herrezen tot de heerlijkheid van de opstanding des vlees, geen sprake is van een werkelijke voortzetting van het eeuwige leven dóór en (nu na hun sterven ook) bij Jezus Christus."¹²⁰

Ten tweede constateert de Particuliere Synode dat de kerkenraad van de Kerk te Breda zich achter de mening van haar predikant schaaft. Dit blijkt uit een brief aan de kerkenraad van Hoogeveen op 13 juni 1961, waarin staat: "Tot op heden is aan onze kerkeraad niet gebleken, dat onze predikant afwijkt van de gezonde leer, die naar de Schrift is."¹²¹

Ten derde constateert de Particuliere Synode dat de classis van de Gereformeerde Kerken in Noord-Brabant en Limburg "met vreugde" vaststelde dat ds. Telder en zijn medeambtsbroeders geen valse leer verkondigen en van het Evangelie van genade en verzoening door Jezus Christus niet afwijken.¹²²

¹¹⁶ Wiskerke, p. 240

¹¹⁷ Het hier genoemde Artikel 54 van de kerkorde is foutief vermeld in het boek van ds. Wiskerke. Het juiste artikelnummer is 53. Artikel 54 handelt over het ondertekeningsformulier voor ouderlingen en diakenen, terwijl artikel 53 handelt over het ondertekeningsformulier voor predikanten, hoogerleraren en overige docenten voor de Theologische Universiteit. Omwille van het citaat heb ik in de lopende tekst het foutieve nummer overgenomen (JdG).

¹¹⁸ V. Welke troost geeft u de opstanding van het vlees?

A. Dat niet alleen mijn ziel na dit leven terstond tot haar Hoofd Christus opgenomen zal worden, maar dat ook dit mijn vlees, door de kracht van Christus opgewekt, weer met mijn ziel verenigd en aan het verheerlijkt lichaam van Christus gelijkvormig zal worden.

¹¹⁹ Wiskerke, p. 240.

¹²⁰ Wiskerke, p. 240.

¹²¹ Wiskerke, p. 241.

¹²² Wiskerke, p. 241.

De Particuliere Synode heeft een zestal overwegingen gemaakt. Kort gezegd komen deze overwegingen hier op neer:¹²³

1. Bij het sterven gaan de gestorven gelovigen terstond naar Christus.
2. H.C. vraag 57 verkondigt de troost van de Schrift, dat gelovigen bij hun sterven naar Christus gaan.
3. Christus onderwees het eeuwige leven, dus ook tussen sterven en opstanding, in de huidige en toekomstige eeuw.
4. Vraag 57 is een onmiskenbaar onderdeel van de troost beide in leven en sterven eigendom te zijn van Christus.
5. In overeenstemming met de Schrift bestaat de ziel ook buiten het lichaam.
6. De classis Noord-Brabant en Limburg heeft in haar besluit niet de benodigde aandacht gegeven aan de punten 1 t/m 4.

Het oordeel van de Particuliere Synode is vervolgens ook duidelijk:¹²⁴

- A. de leer van ds. Telder is in strijd met de Schrift.
- B. het gevoelen van de kerkenraad van Breda idem.
- C. de classis heeft een verkeerd besluit genomen.
- D. de bezwaren van de kerken van Bedum, Hoogeveen en 's-Hertogenbosch zijn getoetst.
- E. er wordt van verdere toetsing van Telder afgezien.
- F. Telder en de kerkenraad van Breda worden opgeroepen zich weer onder het juk van Christus te voegen.

Tenslotte besluit de Particuliere Synode, dat Telder en de kerkenraad van Breda schriftelijk opgeroepen worden zich te bekeren en zich weer te keren tot het onderwijs en de troost van het Woord van God.

Ook hebben de kerken van Bedum en Hoogeveen bij deze Particuliere Synode er op aangedrongen dat ds. Telder en de kerkenraad van Breda zich gedragen naar de inhoud van het Ondertekeningsformulier van de Drie Formulieren van Enigheid.

Hierin gaat de Particuliere Synode ook mee en besluit als volgt:¹²⁵

1. Telder moet leedwezen betuigen vanwege zijn onschriftuurlijke leer en hij moet beloven zich te houden aan het Ondertekeningsformulier.
2. De kerkenraad van Breda wordt opgeroepen ds. Telder te vermanen en zij moeten beloven zich te houden aan het Ondertekeningsformulier.
3. Een schrijven te sturen aan de classis van Noord-Brabant en Limburg met de besluiten van de PS en er op toe te zien dat zowel Telder als de kerkenraad van Breda zich houden aan de genomen besluiten.

5.6 NA DE PARTICULIERE SYNODE 1962/1963

De Particuliere Synode is meegegaan in de bezwaren van de kerken van Bedum, Hoogeveen en 's-Hertogenbosch en heeft ds. Telder en de kerkenraad van Breda opgeroepen zich af te keren van hun leer en zich te voegen naar Gods Woord.

In 1964 kwam de Particuliere Synode van Zeeland, Noord-Brabant en Limburg weer bijeen en kreeg deze weer met de kwestie van het eeuwige leven te maken.¹²⁶ De Particuliere Synode van 1964 handhaafde de uitspraken van de Particuliere Synode van 1962/1963, omdat deze “niet anders dan de aangenomen leer der kerk heeft gehandhaafd”.¹²⁷ Naar aanleiding van de

¹²³ Wiskerke, p. 241-242.

¹²⁴ Wiskerke, p. 242.

¹²⁵ Wiskerke, 246.

¹²⁶ Gereformeerde Kerken in Nederland, *Acta van de Generale Synoden van de Gereformeerde Kerken in Nederland, gehouden te Amersfoort-West op 18 en 19 oktober 1966 en gehouden te Amersfoort-West van 4 april 1967 tot 9 november 1967*, Uitgeverij De Vuurbaak Groningen 1968, 480.

¹²⁷ Gereformeerde Kerken in Nederland, *Acta Amersfoort-West*, 480.

besluiten van de Particuliere Synode besloot de classis Noord-Brabant en Limburg “er bij ds. Telder en de raad van de Geref. Kerk te Breda op aan te dringen, dat zij zich weer voegen naar de aangenomen leer der Schrift, zoals deze in antw. 57 is beleden en door de Particuliere Synode van het Zuiden is gehandhaafd, conform hun ondertekening van de belijdenis, en hen op te roepen, om met hun bezwaren tegen antw. 57 H.C., als deze, na toetsing van alles, wat tegen deze bezwaren is ingebracht, niet weggenomen zijn, de kerkelijke weg te gaan naar de bedoeling van de vrijwillig aanvaarde binding aan de belijdenis der kerk als accoord van kerkelijke gemeenschap, opdat onder de zegen des Heren, in deze weg de eenheid des geloofs bewaard blijve bij de aangenomen leer naar de Schrift, ongeacht een eventueel oordeel van een Generale Synode onzer kerken, dat de afwijking van ds. B. Telder in hem en anderen te dulden zou zijn.”¹²⁸

Deze uitspraak van de classis komt er op neer dat de classis is meegegaan in de uitspraak van de Particuliere Synode en dominee Telder en de kerkenraad van Breda oproept terug te keren naar de leer van de Heilige Schrift. De classis blijkt dus van mening zijn te veranderd na de beslissing van de Particuliere Synode. Een appel op de Particuliere Synode bleek hierin niet meer mogelijk en de kerkelijke weg, die nog te bewandelen was, ging via de Generale Synode. Doordat deze uitspraak van de classis zich afspeelde in het jaar 1965, was het niet meer mogelijk de kwestie op de Generale Synode van Rotterdam-Delfshaven te laten behandelen. De kwestie is doorgeschoven naar de Generale Synode van Amersfoort-West 1966-1967.

5.7 GENERALE SYNODE AMERSFOORT-WEST 1966/1967

De classis Noord-Brabant en Limburg heeft de kwestie over het eeuwige leven aanhangig gemaakt bij de Generale Synode, met het verzoek een uitspraak over de bezwaren die de classis heeft ingediend over de uitspraken van de Particuliere Synode.¹²⁹ Er is tevens een commissie aangesteld, die de kwestie moest onderzoeken. De rapporteur van deze commissie (genaamd: Commissie II) was ds. H.D. van Herksen.

Tijdens de negenendertigste zitting, op vrijdag 25 augustus 1967 kwam de kwestie over het eeuwige leven aan bod op de Generale Synode. Hierin werd het bezwaarschrift van de classis Noord-Brabant en Limburg behandeld, tezamen met het rapport over deze kwestie. In artikel 164 staat de uitspraak van de Generale Synode inzake het “eeuwige leven”. De synode constateert dat de uitspraken van dominee B. Telder geheel in strijd is met de in de Schrift beloofde ononderbroken voortzetting van het eeuwige leven in de tijd tussen sterven en opstanding.¹³⁰ Verder is de synode van oordeel dat, “hoewel de uitdrukking „ononderbroken voortzetting van het eeuwige leven” daarin (d.i. de Bijbel, JdG) niet voorkomt, het tegenwoordig en toekomstig bezit van het eeuwige leven als een ongebroken eenheid duidelijk leert.¹³¹ Dit betekent concreet dat de leer van dominee Telder in strijd is met de Schrift en de Belijdenis. Ook spreekt de synode uit dat de bezwaren van de classis Noord-Brabant en Limburg ongegrond zijn en dat de uitspraken van de Particuliere Synode van Zeeland, Noord-Brabant en Limburg 1961-1965 vast en bondig zijn.¹³²

5.8 SCHEURING IN DE GEREFORMEERDE KERKEN (VRIJGEMAAKT) IN NOORD-BRABANT

Enkele maanden voor de uitspraak van de classis Noord-Brabant en Limburg aan de Gereformeerde Kerk in Breda, om de kerkelijke weg te bewandelen, was de kerk in Breda reeds gescheurd. De kerk in Breda scheurde echter niet om de leer van dominee Telder omtrent de

¹²⁸ Gereformeerde Kerken in Nederland, *Acta Amersfoort-West*, 481.

¹²⁹ Gereformeerde Kerken in Nederland, *Acta Amersfoort-West*, 478.

¹³⁰ Gereformeerde Kerken in Nederland, *Acta Amersfoort-West*, 171.

¹³¹ Gereformeerde Kerken in Nederland, *Acta Amersfoort-West*, 172.

¹³² Gereformeerde Kerken in Nederland, *Acta Amersfoort-West*, 173.

zielenslaap, maar scheurde om de draagwijdte van de binding aan de confessie 'in alles'.¹³³ Het ging hierbij om de vraag wat de waarde is van de belijdenisgeschriften voor de Kerk.

Dit gebeurde in april 1965.¹³⁴ De classis heeft getracht de breuk te helen tussen dominee K.C. Smouter, die inmiddels na het emeritaat van dominee Telder, predikant te Breda geworden was en de uitgetreden leden van de kerkenraad. Deze laatste groep moest de uitspraken terugnemen dat de kerk dominee Smouter 'opening gegeven had aan alle 'wind van leer' en deswege had opgehouden ware kerk van Christus te zijn.¹³⁵ De reden voor deze aantijgingen aan het adres van dominee Smouter komt door uitspraken van Smouter omtrent de belijdenisgeschriften. De Gereformeerde Kerk van 's-Hertogenbosch, die ook al een bezwaarschrift bij de classis had ingediend met betrekking tot de leer van dominee Telder, stelde een eis, dat de uitgetreden broeders van Breda als wettige kerk moesten worden erkend.¹³⁶ Als gevolg hiervan ontstond er een scheuring in de gehele classis van Noord-Brabant en Limburg, want elke kerk binnen de classis moest nu kiezen welke groep in Breda tot de wettige kerk behoorde. Overal binnen de classis werd het nu crisis.¹³⁷ De kerk van 's-Hertogenbosch vormde samen met Tilburg en de uitgetreden broeders in Breda een eigen classis. Deze drie waren de wettige voortzetting van de Gereformeerde kerken. Alle andere kerken waren buiten het verband gezet, maar wel met de mogelijkheid tot toetreding.

De reden voor de scheuring in de kerken in Noord-Brabant is niet direct te herleiden tot de leer van dominee Telder over de zielenslaap. Wel is te constateren dat dominee Telder, weliswaar ongewild en ongemerkt, een voorttrekkersrol heeft gespeeld in de scheuring, als het gaat om de binding aan de belijdenis. Door de mening van Telder over de zielenslaap, die afwijkt van de belijdenisgeschriften, heeft hij daarmee een opening gecreëerd voor de discussie over de belijdenisgeschriften in de Gereformeerde Kerk in Breda. Het ging om een binding aan de belijdenis 'in alles'. De kwestie van de belijdenisgeschriften en de binding aan de belijdenis is pas echt uit de hand gelopen onder dominee Smouter.

¹³³ Brink, G. van den & Kwast, H.J. van der, *Een kerk ging stuk*, Buijten & Schipperheijn Amsterdam 1992, 130.

¹³⁴ <http://breda.gkv.nl/index.php?page=overons&sub=geschiedenis> (bezoekt op 8 oktober 2011)

¹³⁵ Van den Brink en Van der Kwast, *Een kerk ging stuk*, 130.

¹³⁶ Van den Brink en Van der Kwast, *Een kerk ging stuk*, 130.

¹³⁷ Van den Brink en Van der Kwast, *Een kerk ging stuk*, 130.

6. DE WEGEN UITEEN

Met de scheuring van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) in Noord-Brabant en Limburg, werden de kerken van Maastricht, Eindhoven, Breda en Werkendam-Almkerk buiten het verband gezet. De kerk in Eindhoven heeft meerdere malen getracht toegang te krijgen tot de gemeenschap der kerken bij de classis Den Bosch, maar dit werd elke keer geweigerd. Vlak voor Kerst 1967 scheurde ook de kerk van Eindhoven.¹³⁸ De plaats van dominee Van den Brink op de classis werd ingenomen door de uitgetreden broeders.¹³⁹

Het niet-uitgetreden deel van de Gereformeerde Kerk van Eindhoven wendde zich tot de Generale Synode van Hoogeveen in 1969. Hier legden zij het dringende verzoek voor alsnog toegelaten te worden tot de gemeenschap der kerken. Het was in hun ogen onrechtvaardig, dat een classis de macht had een kerk zomaar uit het jaarboek (en daarmee uit het kerkverband) te schrappen.¹⁴⁰

Op woensdag 19 november 1969 wordt op de zestigste zitting van de Generale Synode van Hoogeveen het bezwaarschrift van de Gereformeerde Kerk van Eindhoven behandeld. Vanuit de synode lijkt het verwijt naar de kerk van Eindhoven te worden gericht dat zij niet de kerkelijke weg heeft bewandeld: de weigering van de classis om Eindhoven toe te laten tot de gemeenschap der kerken is niet behandeld op de Particuliere Synode.¹⁴¹ Doordat de klachten op de tafel van de Particuliere Synode behoren te liggen, besluit de Generale Synode de klachten van de Gereformeerde Kerk van Eindhoven niet in behandeling te nemen.¹⁴²

Door de problemen in het zuiden van het land rondom de binding aan de belijdenis begon het elders in het land ook te rommelen binnen de Gereformeerde Kerken. Geen enkel onderdeel van het kerkelijk leven leek te worden gespaard in een scheuring.

Op 31 oktober 1966 was een Open Brief verschenen aan de Tehuis-gemeente in Groningen, die de samensprekingen met de Gereformeerde Kerken (synodaal) weer waren gestart. De schrijvers van de Open Brief boden hun hulp aan in de samensprekingen en zagen de Vrijmaking van 1944 niet als een werk van kerkreformatie. Volgens de schrijvers van de Open Brief was dit een geloof dat wortel had geschoten in de harten van vele vrijgemaakten.¹⁴³ De Tehuis-gemeente had dit "vrijmakingsgeloof" niet, en de schrijvers van de Open Brief al evenmin.

Ook werd er, volgens dr. J. Douma, in de Open Brief verklaard, dat in de kerkelijke situatie van de jaren zestig een ieder zich op nieuw afvroeg, of het historisch fundament van de Gereformeerde Kerken wel samenviel met het fundament van de heilige, algemene, christelijke kerk.¹⁴⁴ Verder stelt Douma dat het duidelijk is, dat met het historisch fundament de drie formulieren van enigheid worden bedoeld. Als, volgens Douma, het fundament van de heilige, algemene christelijke kerk het Woord van God is, dan vallen de formulieren van enigheid niet samen met het Woord van God.¹⁴⁵

Het onderschrijven van de inhoud van de Open Brief was voor de Vrijgemaakt Gereformeerde synode al voldoende om ambtsdragers te schorsen, omdat iemand die zulk een brief

¹³⁸ Van den Brink en Van der Kwast, *Een kerk ging stuk*, 156.

¹³⁹ Ter verduidelijking: zowel in het geval van Breda, als Eindhoven, werden de uitgetreden door de classis gezien als de ware kerk. Zij, die persé binnen het verband van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) wilden blijven verlieten de gemeente.

¹⁴⁰ Van den Brink en Van der Kwast, *Een kerk ging stuk*, 157.

¹⁴¹ Gereformeerde Kerken in Nederland, *Acta van de Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland, gehouden te Hoogeveen van 15 april 1969 tot 25 februari 1970*, Uitgeverij De Vuurbaak Groningen 1970, 186.

¹⁴² Gereformeerde Kerken in Nederland, *Acta Hoogeveen*, 186.

¹⁴³ <http://www.ngk.nl/openbrief.html> (bezoekt op 8 oktober 2011).

¹⁴⁴ Douma, J. 'Hoe gaan wij verder?' Uitgeverij Kok Kampen 2001, 33.

¹⁴⁵ Douma, *Hoe gaan wij verder?* 33.

ondertekende zou twijfelen aan het recht van bestaan van de Gereformeerde Kerken in de huidige vorm.

De scheuring werkte door tot aan de Theologische Hogeschool in Kampen. Enkele leraren kregen een eervol ontslag, waaronder de hoogleraren H.J. Jager en C. Veenhof. Van beiden was bekend dat zij geen ernstige bezwaren hadden tegen de Open Brief.

Ook in 1974 speelde de buiten-verbandkwestie nog. De laatste kerk, die buiten verband gezet werd, was de kerk van Maassluis. In Maassluis was een broeder (die niet bij name genoemd wordt), die bij de classis een bezwaarschrift indiende tegen de kerkenraad, in verband met, zijns inziens, ongereformeerde en kerkontbindende uitspraken van een kerkenraadslid over het karakter van het kerkverband en het onderscheid tussen ware en valse kerk.¹⁴⁶ Op grond hiervan nam de classis het besluit dat Maassluis in gebreke was gebleven. De kerkenraad van Maassluis heeft dit classisbesluit niet voor vast en bondig verklaard, waarop via de kerkelijke weg (naar de Particuliere Synode) bezwaar werd ingediend. De afgevaardigden van Maassluis waren vervolgens niet meer welkom op de classis, waarop de classis in 1974 besloot dat Maassluis geen deel meer uitmaakte van het kerkverband en er werd een nieuwe kerk geïnstitueerd.¹⁴⁷

De scheuring in de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) lijkt een kerkelijke zuivering te zijn geweest, waarbij ambtsdragers en kerkleden, die, terecht of onterecht volgens de Vrijgemaakt Gereformeerden, niet volledig in de pas liepen met de Gereformeerde leer, de kerk uit zijn gezet. De voorbeelden van de kerken van Eindhoven en Maassluis lijken deze stelling te bevestigen.

Een ander voorbeeld dat deze stelling lijkt te bevestigen, is de schorsing en afzetting van dominee H. de Jong, die tot aan zijn schorsing Gereformeerd (vrijgemaakt) predikant was te Wageningen. Eén van de gronden van de schorsing van dominee De Jong is, dat hij aan de schrijvers van de Open Brief dezelfde ruimte wilde gunnen, die ook aan dominee Telder was gegeven.¹⁴⁸ De kerkenraad van Wageningen vond in 1967 de Open Brief een afwijking van de belijdenis van de kerk en ook de mening van dominee Telder over het bestaan van de zielenslaap een afwijking van de belijdenis. Door de kerkenraad van Wageningen is de ruimte, die dominee De Jong aan ambtsdragers en kerkleden met een andere dan gangbare mening geeft, een reden geweest hem te schorsen, als ware deze 'ruimte' in strijd met de Heilige Schrift en de Confessie.¹⁴⁹

Ik heb hier getracht kort weer te geven welke factoren er meespeelden in de landelijke scheuring in de Gereformeerde Kerken in Nederland (vrijgemaakt) vanaf 1967. In een paar pagina's is niet geheel duidelijk op te maken hoe deze scheuring precies in elkaar zat, daardoor lijkt dit een rommelig geheel te zijn geworden. De scheuring is een allegaartje geweest van ontevredenheden, die aangezwengeld zijn door ongeregelheden in de Gereformeerde Kerk (vrijgemaakt) in Breda.

¹⁴⁶ Van den Brink en Van der Kwast, *Een kerk ging stuk*, 212.

¹⁴⁷ Van den Brink en Van der Kwast, *Een kerk ging stuk*, 212.

¹⁴⁸ Jong, ds. H. de, Feitenrelaas omtrent mijn schorsing als Gereformeerd predikant te Wageningen en de nasleep daarvan, uit het persoonlijk archief van ds. H. de Jong, 9. In bruikleen ontvangen van ds. H. de Jong.

¹⁴⁹ De Jong, Feitenrelaas, 44.

7. CONCLUSIE

Aan het begin van deze scriptie werd de vraag gesteld wat de rol van de leer van de zielenslaap, zoals deze door dominee Telder geleerd werd, was in de scheuring van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) in 1967.

Allereerst moge duidelijk zijn, dat er geen eenduidige reden is aan te wijzen voor de scheuring in 1967. In principe is er ook niet te spreken over een scheuring in 1967, maar dient er gesproken te worden over een scheuring tussen 1967 en 1974.

Immers, pas in 1974 werd de laatste gemeente buiten verband gezet door de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt). In 1969 nog ging de kerk in Eindhoven definitief buiten het verband, alsmede enkele kerken in Noord-Holland, nadat de eerste afvaardiging van de Particuliere Synode van Noord-Holland op de Generale Synode van Hoogeveen in 1969 geweigerd was. De hierboven aangehaalde kwestie rondom dominee De Jong in Wageningen speelde in 1968, waarna ook hij buiten het verband kwam te staan.

De eerste buiten-verbandkerken ontstonden in 1965, toen de kerk in Breda scheurde. Echter, deze kwestie is pas op de synode van 1967 afgerond. De rol van de zielenslaap in deze eerste scheuring is de welbekende knuppel in het hoenderhok geworden. De kwestie van het eeuwige leven was, samen met de klacht van de uitgetreden broeders over dominee Smouter die allerlei 'wind van leer' verkondigde, een concreet onderdeel van de vraag hoe om te gaan met de binding aan de belijdenis.

De mening van dominee Telder omtrent de ziel en de zielenslaap, afgeleid van de publicaties van A. Janse, is de eerste publieke aanleiding geweest van de scheuring die uiteindelijk zou volgen in de Gereformeerde Kerken in Nederland (vrijgemaakt). Telder heeft onbewust en ongewild hierin de rol gekregen van voortrekker. Gezien de toon van het boek van Telder, is het helemaal niet zijn bedoeling geweest om een kerkscheuring in gang te zetten, maar eerder om een andere visie op de ziel en de zielenslaap te introduceren. Een visie die bijbels ook te onderbouwen is. Telder was van mening dat de onsterfelijkheid van de ziel ook een bindend opgelegde leeruitspraak was op de Synode van 1942, naast de 'veronderstelde wedergeboorte', 'zelfonderzoek' en 'pluriformiteit der kerk'. Dat de 'onsterfelijkheid van de ziel' niet in het rijtje voorkomt, geeft aan dat dit voor de Vrijmaking in 1944 niet een heel belangrijk accent was. Eerder kan het gezien worden als een persoonlijke reden voor de keuze van dominee Telder in de Vrijmaking mee te gaan.

Terecht is er door de Particuliere Synode van Zeeland, Noord-Brabant en Limburg gewezen op vraag en antwoord 57 van de Heidelbergse Catechismus omtrent de mening van Telder over de zielenslaap, immers in het antwoord van vraag 57 wordt gesproken dat de ziel terstond opgenomen wordt tot haar Hoofd Christus. Telder mocht ook hieraan gehouden worden, omdat hij zijn handtekening op het ondertekeningsformulier had gezet.

De vraag is alleen of Telder gebonden kon worden aan de belijdenis, indien hij een bijbelse mening verkondigde, die tegen de belijdenis inging.

Hier komt de Open Brief ook weer naar boven, waarin afgevraagd werd of het historisch fundament van de Gereformeerde Kerken samenviel met het fundament van de heilige, algemene, christelijke kerk. Het Woord van God is het fundament van de kerk. De leer van de kerk is gebaseerd op de Bijbel openbaart. De belijdenissen spreken de Bijbel alleen maar na. Echter, de belijdenissen zijn pas zo'n 1600 jaar na het ontstaan van het Christendom op Schrift gesteld, nadat er binnen de kerk twisten waren ontstaan over de gang van zaken in de Katholieke Kerk. De belijdenissen spreken, mijns inziens, de Bijbel na op die punten, waarin de meningen binnen de stromingen uiteen liepen. Het is niet mogelijk dat de belijdenissen de gehele Schrift naspreken, hooguit een gedeelte van de Schrift.

Ook is het mogelijk om de inhoud van de belijdenissen aan te passen. Het bekendste voorbeeld is wel het weghalen van een passage uit Artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis in 1905.¹⁵⁰ Doordat belijdenisgeschriften aan te passen zijn, kunnen deze niet fungeren als het fundament van een kerk. Als je een fundament van een gebouw aanpast, loop je een groot risico dat het gebouw instort. Een kerkelijke scheuring, die de belijdenisgeschriften als reden hebben, is een bewijs dat het fundament van zo'n kerk verkeerd gelegd is.

Het ondertekeningsformulier voor ambtsdragers vraagt een binding 'in alles'. Deze binding 'in alles' kan mijns inziens alleen geschieden op grond van de letterlijke inhoud van de tekst van de belijdenisgeschriften. Buiten de letter van de belijdenis is genoeg speelruimte, waarin men elkaar vrij kan laten.

De manier waarop de Generale Synodes van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) in 1967 en 1969 omgingen met die speelruimte was te geforceerd. Het leek erop dat alles op papier moest worden vastgelegd. Iedere leerstelling moest op papier. Dit is een verregaande vorm van confessionalisme (belijdenisgeschriften zijn hier ook een vorm van), waarin de ruimte voor het hebben van een andere mening geheel is weggenomen.

Dit is, mijns inziens, vragen om moeilijkheden en scheuringen. In 1944 was al duidelijk geworden, dat een bindend opleggen van een leerstelling door een synode gevolgen had voor het kerkelijk samenleven. In 1967 maakte de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) dezelfde fout, door bijvoorbeeld uitspraken over de Open Brief en samensprekingen met Synodaal Gereformeerden bindend op te leggen. Kerkelijke eenheid is een eenheid in verscheidenheid. Overal waar mensen samenkomen, is een vorm van verscheidenheid. Eenheid waarin men met elkaar op alle punten overeenstemt, is een onmogelijke opgave.

De verregaande confessionalisering binnen de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) was in de jaren zestig en zeventig dan ook zeker een kerkelijke zuivering, waarin een ieder die ook maar enigszins afweek van de gereformeerde leer van de Vrijgemaakt Gereformeerden de kerk uit gezet werd. Ook prof. Klaas Schilder zou, vanwege zijn mening dat de ziel sterfbaar is (de ziel is onsterfelijk, zo heeft de Generale Synode uitgesproken) slachtoffer geworden zijn van de confessionalisering van 'zijn eigen kerk'. Immers, het 'ruimte willen geven aan afwijkende meningen' zonder zelf een duidelijk afwijkende mening te hebben, zoals in het geval van dominee De Jong, bood voldoende aanknopingspunten voor een schorsing en afzetting, dus zou een mening van Schilder, die stelt dat de ziel sterfbaar is, zeker reden zijn geweest om hem wederom af te zetten en uit te zetten.

Een binding aan de belijdenis in de Gereformeerde Kerken kan dan ook alleen een binding zijn op grond van de letterlijke tekst van de belijdenis. Zaken die daar buiten vallen, van welke aard ook, daarin dient men elkaar de ruimte te gunnen, zoals dominee De Jong de ruimte wilde gunnen aan zowel dominee Telder als aan de ondertekenaars van de Open Brief.

Een verbod op het bindend kunnen opleggen door een Generale Synode is hier absoluut niet aan de orde, maar dit bindend opleggen kan niet voor alle terreinen gelden. Een logische grens voor het bindend opleggen zouden de belijdenisgeschriften kunnen zijn. Immers, een ieder die de belijdenisgeschriften ondertekent, kan daar ook aan gehouden worden. Mocht er binnen de kerken dan een probleem zich voordoen, die van invloed is op de uitleg van de Schrift en de bewoordingen van de Belijdenisgeschriften, dan kan een Generale Synode daarover een oordeel bindend aan de kerken opleggen.

¹⁵⁰ De passage "om te weren en uit te roeien alle afgoderij en valschen godsdienst, om het rijk van den antichrist te gronde te werpen," werd door de Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland in 1905 uit de Nederlandse Geloofsbelijdenis verwijderd in de omschrijving van de taak van de overheid.

8. BRONNENLIJST

Hieronder volgt een opsomming van de gebruikte literatuur, welke opgesplitst is in primaire en secundaire literatuur.

8.1 PRIMAIRE LITERATUUR

G. v/d Brink & H.J. v/d Kwast	Een kerk ging stuk	Amsterdam 1992
A. Janse	Om „de levende ziel”	Goes 1940
Gereformeerde Kerken in Nederland	Acta Generale Synode 1939	Kampen 1943
Gereformeerde Kerken in Nederland (v)	Acta Generale Synode 1967	Groningen 1968
Gereformeerde Kerken in Nederland (v)	Acta Generale Synode 1969	Groningen 1970
H. de Jong	Feitenrelaas	1968
B. Telder	Sterven ... en dan?	Kampen 1960
J.R. Wiskerke	Léven tussen sterven en opstanding	Goes 1963

8.2 SECUNDAIRE LITERATUUR

M.J. Arntzen	Correspondentie-bladen Ver. Calv. Wijsbegeerte	Kampen 1957
M.J. Arntzen	Correspondentie-bladen Ver. Calv. Wijsbegeerte	Kampen 1958
K. Barth	Kirchliche Dogmatik	Zürich 1948
W. Balke	Calvijn en de Bijbel	Kampen 2003
W. à Brakel	Redelijke Godsdienst	Utrecht 2006
K.A. Bril & R.A. Nijhoff	D.H.Th. Vollenhoven, Gastcolleges Wijsbegeerte	Amstelveen 2011
Benedictus XVI	De kern van ons geloof	Tielt 2006
J. Calvijn	Institutie	Houten 2009
J. Calvijn	Psychopannychia	Stuttgart 1996
G. Dekker	Godsdienst en Samenleving	Kampen 1997
J. Douma	Hoe gaan wij verder?	Kampen 2001
M.J. Erickson	Christian Theology	Grand Rapids 2000
Gereformeerde Kerken (v)	Kerkboek	Heerenveen 2006
G. Harinck	Christelijke Encyclopedie	Kampen 2005
J.U. Hwang	Der junge Calvin und Seine Psychopannychia	Frankfurt a Main 1991
J.C. Kennedy	Nieuw Babylon in aanbouw	Amsterdam 1995
J. Kennedy	Gelovige Nederlanders vanaf de jaren zestig	Utrecht 2008
I.A. Kole	Kerken, sekten en wereldgodsdiensten	Heerenveen 2001
J.H. Koopmans	Correspondentie-bladen Ver. Calv. Wijsbegeerte	Kampen 1957
J.H. Koopmans	Correspondentie-bladen Ver. Calv. Wijsbegeerte	Kampen 1958
C. Meister	Introducing Philosophy of religion	London 2009
H. Pinkster	Woordenboek Latijn/Nederlands	Amsterdam 2002
Platoon	Sokrates' verdediging	Amsterdam 1934
K. Schilder	Heidelbergsche Catechismus	Goes 1950
Th.J.S. van Staalduine	Om de lijn der Afscheiding	Heerenveen 2004
A. Tol	Philosophy in the making	Sioux Center 2010
J. van der Walt	Antheunis Janse van Biggekerke	Potchefstroom 1989

9. EPILOOG

De binding aan de belijdenis, is iets dat tot op heden nog speelt in de samensprekingen tussen de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) en de Nederlands Gereformeerde Kerken. In 2008 is door beide kerkverbanden benadrukt dat een loyale binding aan de belijdenis een groot goed is. Het rapport van de Deputaten voor Kerkelijke Eenheid van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) zegt daarover het volgende: “Deze loyaliteit kent twee kanten. Aan de ene kant is er met name voor ambtsdragers geen reden tot schroom nadrukkelijk uit te spreken dat men zich gebonden weet aan de leer van de Heilige Schrift, zoals die in de gereformeerde belijdenis is vastgelegd. En er is geen enkele reden om mondelinge instemming op dat punt ook niet via een handtekening te bekrachtigen. Gemeenten of ambtsdragers die ondertekening van de belijdenis als uiting van loyaliteit niet kennen, zullen worden aangespoord daartoe te komen, niet in de laatste plaats met het oog op de zichtbare eenheid van de kerk. Het Dordtse ondertekeningsformulier en het in de NGK gebruikte ondertekeningsformulier zijn daarbij goede instrumenten. Aan de andere kant houdt een loyale binding ook in, dat men zich niet bindt aan punten en komma’s van de belijdenis, maar aan de inhoud ervan, en dat de belijdenis nimmer op één lijn gesteld wordt met de Schrift – zoals ze zelf ook getuigt in art. 7 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis.”¹⁵¹

Op het punt van de binding aan de belijdenis lijkt overeenstemming dus bereikt tussen de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) en de Nederlands Gereformeerde Kerken. Het is een groot goed dat men elkaar in Christus weer gevonden heeft. Echter, in het verleden rondom de scheuring zijn er in de besluiten grote fouten gemaakt. De grondslag van de scheuring is de eis van een te strakke binding aan de belijdenis. De scheuring is een kerkelijke zuivering geweest van ambtsdragers en kerkleden, die lossers met de belijdenis om wilden en durfden te gaan, dan de Generale Synode wilde.

Nu beide kerken zo nader tot elkaar komen lijkt een schuldbelijdenis vanuit de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) voor de kerkelijke zuivering uit de jaren '60 en '70 wel noodzakelijk te zijn, ware het alleen maar om daarmee de Nederlands Gereformeerden een eerlijke handreiking te doen en te erkennen dat er grove fouten zijn gemaakt.

¹⁵¹ Deputaten Kerkelijke Eenheid, *Rapport Kerkelijke Eenheid*’ Te vinden op: http://www.gkv.nl/data/styleit/files/Rapport_Zwolle_2008_kerkelijke_eenheid.pdf (bezocht op 8 oktober 2011).